

SVAZEK X.

NÁRODOPISNÝ SBORNÍK

ČESKOSLOVANSKÝ.

VYDÁVÁ

NÁRODOPISNÁ SPOLEČNOST ČESKOSLOVANSKÁ

A

NÁRODOPISNÉ MUSEUM ČESKOSLOVANSKÉ.

REDAKTOR

JIŘÍ POLÍVKA.

REDAKČNÍ KOMITET :

ADOLF ČERNÝ, A. KRAUS, J. MÁCHAL, J. MATIEGKA, L. NIEDERLE,
V. TILLE, J. ZUBATÝ.

V PRAZE 1904.

NÁKLADEM NÁRODOPISNÉ SPOLEČNOSTI ČESKOSLOVANSKÉ.

Tiskem Aloisa Wiesnera v Praze, knihtiskaře České Akademie císaře Františka
Josefa pro vědy, slovesnost a umění. — Papír ze skladu České společnosti pro
obchod a průmysl papírnický G. Wiesner, Duffek a spol. v Praze.

O starobylém pletení na »krosienkách« čili »krosiencích« u lidu uhersko-slovenského.

Napsala učitelka M. A. Smolková.

Mezi nejstarší práce našeho lidu vřaditi dlužno pletení na krosienkách čili krosiencích. Již samo pojmenování poukazuje na původ a vznik práce, neboť »krosienka« jest zdrobnělým tvarem slova »krosná«, kterýmžto názvem pojmenován jest v uherském Slovensku stav tkalcovský; znamená tudíž slovo »krosienka« asi tolik, jako kdybychom řekli »stávek«. Pojmenování toto jest nejen nejvýš vhodné, ale i svérázné a původní, o čemž se během tohoto článku přesvědčíme.

Technika pletení na krosienkách jest původem svým velmi primitivní. Zmínila jsem se již ve svém článku, jednajícím »O původnosti, starobylosti a svéráznosti pletení čipek v uherském Slovensku« (Časopis přátel starožitností českých, roč. 3., č. 4.), že počátky tkaní byly totožné s počátky ještě dvou jiných prací lidových, totiž pletení krajek na podušce, zvaného v době moderní paličkováním a pletení na krosiencích. Z těchto tří jmenovaných prvotních prací dospělo do našich dob nejširšího rozvoje technického pletení krajek na podušce, čehož příčinu jsem v jmenovaném článku dostatečně objasnila.

Značně skromnějšího vývoje technického dodělalo se pletení na krosienkách, při jehož popisu nelze mluvit o různých a mnohých technických způsobech práce, jako jest tomu při pletení krajek na podušce. Proto však přece i při skrovných prostředcích, jež technika jeho poskytuje, lze jím vytvořiti množství jednoduchých i složitých motivků, jež mohou se státi základem rozličných půd a výplní vzorových. Práce sama jest nejen pěkná, ale praktická i vděčná a lze ji přizpůsobiti i k výrobě předmětů moderních.

Než přistupme již k popisu práce samé, jak jsme ji měli příležitost seznati u ženiček slovenských. Ku pletení na krosienkách potřebuje Slovenka 1. krosienku, sestávající ze tří latěk a stojánku; dvě

lačky delší zapuštěny jsou v stojánku a nahoře spojeny jsou lačkou kratší tak, že tvoří jakýsi stojatý rám, který pletiarica při práci má postavený před sebou a sedíc nohama jej přidržuje, aby se jí nepohyboval. Výška přístroje řídí se rozměrem předmětu, který má být zhotoven. Tak na pásy potřeba jest někdy i více než $1\frac{1}{2}$ m vysoký, k hotovení rožkastých čepců stačí krosienka ve výši 1 m. Šířka přístroje bývá obyčejně 30 i více cm.

K stlačování jednotlivých technických řad potřebuje Slovenka tak zvané »ihli« (jehlice) nebo »paličky« (hůlky) asi o 5 cm delší šířky krosienek. »Ihli« neboli »paličky« připomínají svou podobou, zvláště pak zašpičatěnými konci na dřevěné silné jehlice k pletení. Slovo »palička« odvozeno jest ze slovenského názvu »palice«, což znamená hůl; jest tedy slovenské pojmenování palička totožné s naším hůlka.

Má-li pletiarica začít práci, navlékne do dírek vyvrtaných v postranních lačkách krosienek, asi 10 cm od hořejška a tolikéž od dolejška po šířce bílé šňůrky a pevně je přiváže. Tyto vodorovně napnuté šňůrky jsou podkladem celého díla. Na ně navijí se hustě vedle sebe, — od shora dolů vždy spodem, — osnova z materialu, z kterého má být dílo hotoveno. Bývá to obyčejně silná přezná nit, nebo i bavlna a vlna. Začátek nitě přiváže se k šňůrce horní, konec, — po navinutí osnovy, k šňůrce dolní.

Nyní seznáváme, že pletení na krosienkách liší se od tkaní na stavu tím, že místo jednoduché osnovy a příslušného útku, má za základ pouze osnovu, avšak dvojitou, svrchní a spodní, jejíž nitě dohromady pouhými prsty se splétají, tím způsobem, že spodní střídavě přicházejí na vrch a vrchní do spodu. Plete se po řadách vždy od pravé strany k levé.

Nejdříve plete se jen několik řad hladkých, které jmenují se »sprostina«. Pak teprve začne se pracovati vzor »furma«. Po každé řadě vzorované plete se řada hladká, podobně jako při řídkém pletení na jehlicích. Aby práce se nerozplétala, a stejnoměrně pokračovala, k tomu slouží kladení »ihel« neboli paliček. Za každou nově upletenou řadou položí se jedna. Když jest již několik řad upleteno, vytahují se »ihli« počínaje nejprvnější z díla; před vytáhnutím se řady jimi k sobě stlačují, aby dílo bylo husté.

Zvláštností pletení na krosienkách jest, že přibývá práce stejně nahoře jako dole. Ku př.: pletu-li řadu hořejší, tvoří se mi sama sebou dole u šňůry řada právě taková, ať již hladká nebo vzorovaná. Přibývá-li takto stejnoměrně řad s dola jako s hora, stává se prostor, v němž ruce se v středu pohybují, stále užším až konečně nemožno již pracovati. Poslední »ihli« se vytáhnou a zbývající prostor protáhne se sem tam, za každou řadou bílými šňůrkami, načež se dílo ze stávkou

sundá, navlhčí a na prkno napne, aby se nekroutilo. Mají totiž předměty, pletené na krosienkách tu vlastnost, že se samy sebou skrucují, čemuž lze však navlhčením a napjetím na pevný podklad předejít. Též dobré jest za vlhka je přežehliti nebo válkem zváleti. Pak se již nekroutí.

Hotové dílo, vzorkovaně pletené na krosienkách, podobá se velice pracím pleteným na jehlicích. Podstatný rozdíl však spočívá v tom, že při pletení na jehlicích jest rubová strana rozdílná od lícové, kdežto při pletení na krosienkách jsou obě strany úplně stejné. Pozoruhodnou tuto vlastnost lze zjistiti jen při pracích, na základě prvotního proplétání vzniklých a sice při tkaní na stavu, při pletení krajek na stávkou, neboli při paličkování a při pletení na krosienkách. Jsou sice mezi moderními pracemi také některé, u nichž lze docíliti stejného vzhledu po obou stranách, ku př. při pracích frivolitkových, avšak zde nelze činiti žádného přirovnání již proto, že jsou to techniky v novější době vzniklé, pracované jediným vláknem, různě se smyčující.

Slovenky pletou na krosienkách jediné pásy a tak zvané »rožkasté čepce«, které nosí na hlavě navléknuté ve dne i v noci. Pracují výhradně pro vlastní potřebu a toliko ze známosti, — v případě, že by některá nemohla pro vážnou příčinu, snad nemoc nebo podobné, — jiná ji potřebnou věc zhotoví. Jedině dědina Velká Kubra v Trenčínku, kde již dávno vyšly z užívání předměty pletené na krosienkách, uchopily se průmyslu tohoto jakožto článku obchodního tamní ženičky a hotoví pásy a rožkasté čepce pro celé okolí.

V nitranské a trenčínské stolici nosily ženy pletené pásy z červené vlny harasové, vybíhající v tak zvané »kytaje«. Kytaje jsou ozdobné střípce asi 30 *cm* dlouhé, zhotovené z tétéž vlny jako pás. Rozdělují se po délce obyčejně na 3 díly a to tak, že v první třetině délky dělí se velký střípce na 6 drobných střípčků řetízky navzájem k sobě spojených, v druhé třetině pak bývá i 8 střípčků stejně uspořádaných. Střípce ozdobeny jsou prýmkářskými návlečkami v barvě zelené. Starožitný kraj čičmanský nelze si představití bez červeného harasového pásu, pleteného na krosienkách; jest jeho nezbytným doplňkem.

Ženy kraje bzovského v Hontě nosí dosud v půli těla dlouhé skroucené pásy, pletené na krosienkách. Hotoví si je z modré nebo černé vlny, často i jinobarevnou vlnou propletané. Ukončeny jsou drobnými třásněmi. Vlnu si Slovenky po způsobu domácím samy barví. Pásy pletou se pouze hladce, sprostinou a sestávají ze dvou částí v středu spojených. Rožkasté čepce hotoví se ze lněných nebo bavlněných silnějších nití a jsou vzorkované; jediné na počátku práce a v středu, kde se končí, pleteno jest asi na dva prsty široko hladce. Při hladkém pletení ukončovacím berou se dvě nitě za jednu, aby pletivo se zúžilo

a čepec byl na temeni užší. Pak se pletivo sundá, obě části vzorkované se přeloží a po straně k sobě sešijí. Kolem okraje přišije se pevný tkaloun s dlouhými konci k zavázání. Na zadní polovici se asi na 3 prsty s kraje, v prostředku pletivo nastříhne, aby se nepáralo, kol zástřihu obšije a rožkastý »čepiec« jest hotov.

Motivky vzorů pletených na krosienkách podobají se věrně tvary svými spanilým a něžným motivkům starožitných krajek pletených čili paličkových, které se dosud hotoví v dědinách kraje bzovského v Hontě, jakož i v Liptově. I pojmenování jejich vynikající zvláštní svérázností bývají s nimi často souzvučná.

Jsou mezi nimi: »na koleša«, »na prelámané kordy«, »na hladkého nebo na strapatého pavúčka«, »na hrachovičku«, »na tabličku«, »na pohančené zrnká«, »na prehrýzanú slámu«, »na rozmarin«, »na paličku«, »na husaciu labku«, »na židovský kabát«, »na židovského vrabca«, »na broskvovú kostku«, »na turecký pás«, »na barchan«, »na ratolest«, »na cestičku«, »na makovičku«, »na perličku«, »na hřebíčky«, atd. Názvy tyto uveřejnil P. B. Sochaň, umělec slovenský v článku »Výstavka slovenských výšivok«, v roč. XVIII., v č. 114, »Národních novin« slovenských, vycházejících v Turč. sv. Martině.

Když v srpnu roku 1895 cestovala jsem ve společnosti slečny učitelky Reginy Bíbové po uher. Slovensku, abych seznala tamní starodávné krajkářství lidové, v Trpíně, v Hontu, nejen, že nám ženičky přinášely ukázati výšivky a čipky (krajky), ale i rožkasté čepce pěkných vzorů, z nichž některé koupí staly se mým majetkem. Z Dol. Jalšovíka získaly jsme rovněž některé exempláře. V Medovaricích fotografovala slč. Bíbová pletiariku pletoucí na krosiencích, u které jsem později objednala vzory na krosiencích pletené. Fotografování přítomni byli: P. Andrej Kmeť, farář a předseda »Museální společnosti slovenské«, který nás s obzvláštní ochotou upozornil na starožitné práce žen slovenských v Hontě, pak slč. Drahotina Križko-vá z Kremnice, dcera známého badatele slovenského a pan Kardaš, rektor školy v Medovaricích, s rodinou. Všem nám líto bylo, že práce tak pěkná a praktická pomalu, ale jistě v zapomenutí upadá. Mladé dívky se jí neučí, věnujíce raději čas vyšívání; ženy středního věku hledí si více pletení čipek (krajek) na batohu (krajkářská poduška); a jen ty starušky stařícké, často až 80leté, které by vyšívání a pletení čipek namáhalo, hledí si pletení na krosiencích.

Z článku Luisy Schinnererové, učitelky na c. k. odborné škole pro umělé vyšívání ve Vídni, uveřejněného v časopise »Zeitschrift für die Österreichische Volkskunde«, roku 1895 pod názvem »Textile Volkskunst bei den Rutenen«, dovídáme se nejen dle popisu ale i dle vyobrazení, že slovenské pletení na krosienkách známo jest i u Rusínů a že dosud udrželo se v celém Podolí a pak ještě v několika okresích

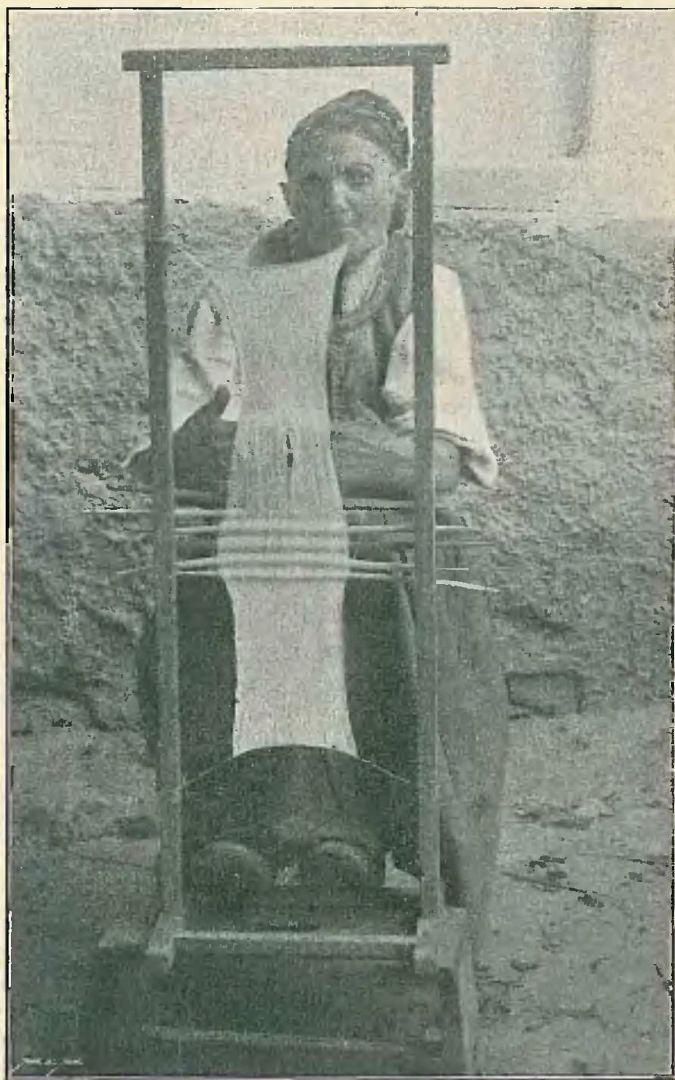

po pravé straně Dněstra. Rusínky pletou tím způsobem čepce, pásy a vložky do peřin. Spisovatelka vidí v tomto pletení jednu z nejstarších prací prolamovaných. Rusínky pracují s velkou hbitostí, tak že ani nelze sledovati pohyb prstů jejich. Vzorků mají veliké množství, z nichž jeden každý označen jest jménem z přírody vzatým; tak ku př. vzor jetýlkový, cvrčkový, atd. Na zemské výstavě ve Lvově r. 1894 vystavena byla v rusínském pavillonu kniha, obsahující mnoho těchto vzorů.

Rusínské pásy rovnají se technikou egyptským čepicím, pleteným hladkými oky čili po slovensku sprostinou. Pás, který sestává ze dvou dílů v středu spojených, (právě tak jako pás Slovenky) nosí Rusínka dvakrát kolem boků ovinutý a na uzel zavázaný s dlouhými visícími konci. Vlákna uprostřed jsou copánkovitě spojená, kteréžto ukončení jeví se také na všech egyptských čepicích, které rovněž ze dvou dílů pozůstávají. Pás Rusínek shoduje se tedy s egyptskými čepicemi nejen technikou nýbrž i soustavou. Délka pasu

obnáší obyčejně 3·30 m a ukončen jest krouceným třepením s okrouhlými uzlíky, od nichž vlákna o krátké vzdálenosti jsou ustříhána.

Jest škoda, že ze článku Luisy Schinnererové nemůžeme vyrozuměti název jmenované práce u Rusínův jakož i pravá rusínská pojmenování přístrojů; snad bychom v původních názvech rusínských našli podobu s pojmenováními Slovenek. Článek německým jazykem psaný nevystihuje svérázných názvů lidových.

Obr. I.
Žena pletička z Medovaric.

V Bukovině hotoví také čepce pletené na krosiencích vysokého tvaru. —

Zajímavé jest, co napsala Sofia Davidova, autorka spisu »Русское Кружево«, v témž spise o roušce na hlavu nalezené v hrobě koptském. Sofia Davidova viděla v technice jmenované roušky čili pokrývky na hlavu, která dle všeho byla pracována po způsobu slovenského pletení na krosienkách a sice oky hladkými jako pásy slovenské a ruské, podobu s pletením krajek na podušce či paličkováním.

Neznajíc patrně pletení na krosienkách a nevyznajíc se vlastnoručně ani v technice pletení či paličkování krajek, obrátila se na ředitelku školy krajkářské, nesoucí jméno bývalé carevny Marie v Petrohradě, aby práci vyzkoušela. První zkouška dala se na krajkářské podušce a výsledek byl, že pletivo podobalo se skoro úplně technice roušky koptské. Ředitelka školy nebyla však s pokusem spokojena i předsevzala zkoušku druhou. Napadlo jí místo krajkářské podušky použití obyčejný rám k vyšívání, naň zavěsiti paličky a pracovati. Výsledek byl prý překvapující. Dílo rovnalo se úplně onomu na koptské roušce. Ježto dílo koptské nemá líc a rub, nýbrž jest po obou stranách stejné, kdežto práce provedené jehlicemi nebo háčkem jsou po každé straně jiné, domnívá se Sofia Davidova, že dílo provedeno bylo paličkováním, neboť prý jen při něm lze docíliti práce oboustranně stejné.

Já však dodávám k tomu následující. Jest velice těžko ba skoro nemožno podati správný úsudek o jednotlivých ženských ručních pracích onomu, kdo se v nich vlastnoručně nevyzná, ať již náleží pohlaví kterémukoliv.

Sestává jedna každá z mnohých podrobností, jichž provádění má svá ustálená pravidla, která zná jen ten, kdo se v nich technicky vyzná. Povrchnímu pozorovateli mnoho ujde a často zjeví se věc zcela jinou než ve skutečnosti jest. A tomu lze jen děkovati, že spisy jednající o mnohých starších ženských ručních pracích, zvláště ony jednající o původu a vzniku krajky paličkované na západě evropském jsou bludištěm, z něhož těžko jest pravou cestu nalézti. Spisy podobné vyhoví jen těm, kteří spokojí se mrtvou literou, nepřemýšlejí o tom, co četli a dále nepátrají.

Kdyby Sofia Davidova byla znala pletení na krosiencích našich Slovenek uherských a Rusínek, byla by při pohledu na koptskou roušku poznala, že jest to práce stejná právě tak, jako poznala autorka spisu »Antike Handarbeiten«, (sklad R. von Waldheim ve Vídni), Luisa Schinnererová stejnost práce ruského pásu s egyptskou čepicí.

Oba pokusy paličkami jak na podušce tak na rámu nepřivedly ji k pravému názoru, neboť i když paličkami napodobiti lze techniku koptské práce aneb pletení na krosienkách, není tím vystiženo ještě

hlavní pravidlo její, totiž, že práce z obou stran s hora i z doła stejnoměrně najednou přibývá. Paličkováním nelze toho dosíci.

Zcela pochopitelno jest, že paličkováním zdařilo se tak dokonale napodobiti pletení na krosienkách, že nejen Sofia Davidova ale i ředitelka školy krajkářské považovaly je za jednu a tutéž práci. Ve svém nevyrovnatelném bohatství možných obratů a změn technických jest paličkování krajek úplně schopno napodobiti co nejdokonaleji nejen všechny techniky jevící se ve tkaní na stavu ale i v pletení na krosienkách neboli na stávku. To právě jest nejlepším dokladem o jeho původu, kotvícím v šeré dávnověkosti a připomínajícím primitivními prvky svými na práce tkané.

Avšak proto přece nelze říci, že by paličkováním neboli pletením na podušce mohla býti úplně vystižena technika pletení na krosienkách. Napodobena ano, ale nikdy vystižena neboť k úplnému vystižení nutno použiti nástrojů a úpravy vždy jen té, které zmíněná práce vyžaduje.

Přemýšlejíc, jak někdy nepatrná věc při osobní ne dosti prohloubené znalosti dá příčinu k vážnému omylu, uvažuji, zdaž i prof. Semper, jenž dokazoval, že pletení na jehlicích známo bylo již starým Egypťanům, nebyl také obětí podobné mýlky.

Jak jsem již výše podotkla, podobá se práce upletená na krosienkách velice práci upletené na jehlicích. Podoba jest tak význačná, že vzorů pletených na krosienkách možno nápodobovati jehlicemi. Jen pohled na spodní stranu práce připomíná, že pletení na krosienkách se za pletení jehlicemi zaměnití nedá. Jest ono daleko ušlechtlejším uměním již proto, že při něm není líc a rub jako při pletení jehlicemi, nýbrž po obou stranách líc. Jediné ten, kdo nevěnuje patřičné pozornosti jmenovanému rozdílu, může se zmýliti a v mysli zaměňovati jednu práci za druhou. — V Čechách, na Moravě a ve Slezsku za našich dnů neshledáváme se již s pletením předmětů na krosienkách, nošením původního kroje podmíněných. Jen v myslích některých žije vzpomínka, která příležitostně slovy se oděje a v širší známost vejde.

Na Národopisné výstavě československé v Praze 1895, v oddělení »Česká žena«, vystaveno bylo několik začatých prací pletení na krosienkách, které označeny byly novějším moderním názvem »pletení v rámu«, vzatým bezpochyby z německého pojmenování »Rahmenarbeit«.

Pletení toto nebylo však již tak hustě spracováno jako na pletaninách slovenských jsme zvyklí viděti, nýbrž bylo značně řidší, moderním způsobům práce přizpůsobenější. Připadalo mi u porovnání k pletaninám slovenským asi v témž poměru, jako když položíme vedle starožitné, důkladně spracované krajky z kraje bzožského v Hontě, v Uherském Slovensku, krajku rudohorskou, prořidlou, zmodernisovanou. Na Národop. výstavu českoslov. zasláno bylo z Preňčova v Uher. Slovensku panem

farářem Kmetěm dvoje rozdělané pletení na krosiencích, k vystavení jehož však nedošlo pro nedostatek vhodného umístění.

Pátý svazek »Školy ženských ručních prací«, vydaný za redakce A. Srbové-Lužické spolkem českých učitelek v Praze, v r. 1882 (nákladem K. Bellmana), obsahuje návod k vyučení pletení na rámcí, jež se zde označuje také názvem »pletení francouzské«. V popisu podotýká se, že, pokud vyzkoumati se podařilo, rozšířilo se v Čechách za dob válek Napoleonských, byloť sem zaneseno vojíny francouzskými, a od těchto tu a tam přiučily se jemu nejvíce v zámcích dcery úředníků i někdy dámy z kruhů panstva. O pletení původním, lidovém, neděje se zde zmínka žádná.

Ku konci zmiňuji se ještě o závojích nebo-li šlojířích, tak zvaných »samokrutníkách« nebo »samokroutkách«, které se nosily u nás ve věku XV. Činí se o nich zmínka ve spisu »Dějiny kroje v zemích českých« od Z. Wintra.

Jak samokrutníky byly pracovány, o tom se spisovatel nezmiňuje, podotýká jen, že byly nitěné.

Uvažovala jsem mnoho o tom, jaké asi samokrutníky byly vzhledem k technickému provedení. A tak přišla jsem k náhledu, že ani nemohly jinak býti pracovány, než po způsobu slovenského pletení na krosienkách. Název »samokrutníky« jest příliš význačný, než aby nebyl považován za odvozený od vlastnosti, jevíci se bezvýmínečně při předmětech, jménem tím označených.

A jelikož jest to jedině pletanina hotovená na krosienkách, která se po zhotovení sama skrotí asi tak jako skrucujeme prádlo, chceme-li je ždímati, čemuž možno jedině zabrániti navlhčením, napnutím na prkno, přežehlením nebo zválením, — jak jsem již výše podotkla, — mám úplně za správné, považovati »samokrutníky« za předměty hotovené po způsobu pletení na krosienkách.

Byl-li samokrutník průhledný, mohl býti pracován po způsobu pásů slovenských hladce řidší sprostinou.

Měl-li býti hustší, mohl býti pleten po způsobu rožkastých čepců buďto hladce nebo vzorkovaně.

Avšak pojmenování jeho bylo vždycky odůvodněné; ať již byl pracován tak nebo onak, vždycky se sám kroutil.

Povšimněme si však ještě, co praví Z. Winter v témž spise na jiném místě o způsobu práce, jakým tehdy šlojíře nebo-li roušky hotoveny byly. Z popisu na str. 105 a 107 vyrozumíváme, že předměty ony byly buďto tkané na brdě aneb dělané dívkami na stávku.

Srovnáme-li s tímto svědectvím naše vědomosti o lidovém slovenském pletení na krosienkách čili po česku řečeno na stávku, mimoděk napadá nás, že byla to asi jedna a tatáž technika, kterou dosud robí Slovenky na krosienkách a kterou v XV. věku robily naše české dívčiny

roušky a šlojíře na stávkú. Avšak, zde třeba jest souditi s největší opatrností. Víme totiž ze zachovaného lidového názvosloví krajkářek v Čechách, že přístroj opatřený krajkářskou poduškou, u něhož sedávaly, dělajíce krajky, nazývaly rovněž stávkem. Tak dosud dokazuje paměť lidu ve Strážově a v Janovicích u Klatov, v Sedlici u Blatné a v Dobrovici u Ml. Boleslavi.

Dle toho možno jedině pravděpodobně souditi, že býval u nás v Čechách dvoji způsob ženské ruční práce na stávkú, totiž dělání krajek na stávkú a dělání roušek nebo-li šlojířů na stávkú.

Na obou těchto různých stávcích mohly býti hotoveny šlojíře a roušky; ovšem, každý způsob podmiňoval jiné technické zpracování a jiný vzhled. Ku př. na stávkú krajkářském nebylo možno hotoviti samokrutníky, neboť práce pletená čili paličkovaná po sundání z podušky se nekrotí. Za to však bylo možno [hotoviti na něm roušky přejemné, vynikající bohatstvím různých vzorů, pravou krajkovinu, které mohly býti v tehdejší době i v cizině hledané a dobře placené, jak praví Z. Winter.

Dle toho mohli bychom považovati slovo »stávek« vztahující se ku oběma výše vytknutým pracím za starobylý a tradicionalní název, poutající se důmyslně k oněm ženským ručním pracím, jež technickými, zvláštnostmi svými dokazují příbuzenství s tkaním na stavu.

Pletení na krosiencích zasluhuje jak pro svoji praktičnost tak pro svůj národní charakter, aby naň byl brán patriční zřetel v nejvyšší třídě škol měšťanských, jakož i ve školách průmyslových. Učiti se jemu jest tak snadno, že dívka, mající jen poněkud smysl pro ženské ruční práce, v několika málo hodinách se do něho vpraví.

Pletanina může se dělati z bavlny, nití, hedvábí ano i motouzků, dle toho, k čemu má jí býti použito. Hotovena z dobrého, pevného materialu nedá se takřka roztrhati. Výběr předmětů, které by se mohly na krosiencích uplésti, není v naší moderní době nikterak obmezen. Vložky, šály, šerpy, záslonky, pokrývky, sáčky na peníze, kabelky, různé síčky a mnohé jiné věci lze touto technikou provésti. Jen dobré vůle a porozumění pro umění našich pramatek aby nescházelo a mohly bychom tvořiti divy prací nových na těch základech, jež po nich zbyly.

Vždyť jest povinností jednoho každého pokolení, nabytá umění a vědomosti uchovati a přenášeti na pokolení příští, tím spíše pak je-li to umění rodové, domácí. U nás již dávno přerušena jest tradicionalní výchova rodinná a proto tím spíše jest na škole, aby činností svou doplňovala tam, kde jeví se mezery neznalostí a zapomenutí.

Východočeské lomenice.*)

Čechy Východní, jež v dějinách našich politických od nejstarších dob značně vynikaly, jež k historii náboženského hnutí Jednotou Bratrskou, tajnými svými evanjelíky a posléze náboženskými blouznivci poskytly nejzajímavější listy, — i pro lidové, rázovité byt' naivní umění mají značný význam. Několikerý význačný kroj, Litomyšlský, Chroustovický, Poličský a Rychmburský, namnoze bohatě vyšíváním zdobený, stýká se v kraji Chrudimském, přecházejí jednak v kroj obvyklý na Rychnovsku a vůbec v horách Orlických, jednak v horácký kroj na Moravě. Rázovitého nábytku, nádobí a náčiní, v němž projevy dětské duše lidu snoubí se s dojmy renaissančními a barokními feudálních zámků, roztroušeno všude po vesnicích a městečkách; i malovaných modliteb a kancionálek, společných dokumentů národních o zbožnosti a krasocitu, dosti ještě zachováno; východočeské stavení pak, pokud ve svém původním tvaru a výzdobě se uchovalo, doplňuje soubor lidového umění vzácným materiálem.

Pro badatele lidové duše (byt' na první poslechnutí paradoxně to znělo!) má ze všech oborů lidového umění vlastně selské stavení největší význam. Výšivky, jich ornament a technika vypravují o jemném citu vyšívajících mužů a žen pro ladnou formu, o jich lásce ku přírodě, kterou imitují a stylisují; svými barvami prozrazují výšivky jako kroj vůbec temperament a životní poměry vesnického a maloměstského člověka. I podávají spolu s náradím a malbami kancionálovými jakýsi návod, jak poznati mysl, na níž dlouho lpělo zcela nezaviněné podezření, že jen všedností se zabývá. Ale stavení a jeho výzdoba jest klíčem, jímž odmyká se nejtajnější příhrada duše lidové; vždyť vedle svého rozdělení, způsobem života podmíněného, vedle pěkných ozdob rýsovaných a řezaných, jež důstojně se řadí k pracím jehlou, k malbám na skříních, truhlách, džbáncích, sklenkách a k intarsíím stolů, k arabeskám a fantastickým květům knížek psaných, — má východočeské stavení, vlastně jeho štít, nápisy nejrůznějšího druhu, které vyvěřely

*) Facsimilia, pocházející vesměs z roků 1892—95, ku kresbám zde reproduko-
vaným, podal Ph. C. Theodor Novák († 1901); ona z Bystrého u Poličky p. Vojtěch
Kryšpín, »vobálku« ze Střenice (tab. II.) p. dr. J. Vejda, kuklu »pět ran Krista Pána«
(tab. III.) p. prof. K. Šťastný.

z hloubky tak veliké, jako národní píseň a říkadlo, jako ojedinelé plody písemnictví horlivců lidových, putujících životem bez klidu, skoro bez vlasti. Jakub Šlerka, Václav Klejch pocházeli z této končiny a jako oni věru svou vyslovovali v blouznivých úvodech ke spisům církevním, krajané jejich a potomci těchto v krátkých větách dali jí průchod na štítech svého stavení. Náboženské smýšlení obyvatel, jich resignaci v těžkém osudu robotníkově, jich veselou mysl, zálibu v kráse života, jich moudré úvahy o proměnlivosti všeho pozemského vyčisti možno z lomenice lidového stavení. Zaznamenány na něm i drobné dějiny rodiny, obce a kraje, katastrofy živelné, drahota, ba i ceny potravin. Netřeba nahlédati do matrik farských, abychom poznali rody a jména pro tu kterou obec typická; se štítů budov lze je sečíti všecka, — a rejstříky jmen starých mistrů tesařů, stavitelů a jich tovaryšů rovněž na lomenicích jsou zachovány. Často je výzdoba stavení průvodcem naším do časů dávno minulých: seznáváme mluvu prostého lidu jak zněla ve věku 17tém neb počátkem věku 18tého; přesvědčujeme se o konservativismu jeho co do tvarů a ornamentů budov, když stavení z roku na př. 1671 zcela se shoduje s »grunty« vyzdviženými 1754 a 1810. Lze zkrátka studium selského stavení východočeského nazvati jakousi mluvnici lidové duše; kdo probere je do jednotlivostí a synteticky, nabude vědomosti o podstatě českého člověka v uchované jeho ryzosti.

Stavení východočeské, statek neb chaloupka má s dřevěnými, z trámů (povaľů) sroubenými budovami ostatních slovanských kmenů mnohé rysy společné. Krov téměř vždy jest šindelový, málokdy dochový, opatřený obyčejně ještě opěrnými dřevěnými sloupky, při hlavici své trojmo rozdělenými. Do stavení nevedou v průčelí vrata, nýbrž jakási větší menší branka mimo stavení, z níž přicházíme na »záprseň«, chodník to vedoucí podél dvora a pod okny hlavní sednici. Se záprsně vkročíme do síňky, na jejímž konci jest obyčejně zahrazená neb i nezahrazená černá kuchyňka s otevřeným komínem, jejíž ohniště a pec s kamny sednice souvisí; s obou stran síňky spatřiti lze dvěře, jedny do »veliké seknice«, jiné do komory, schůdky neb žebřík »na strop« (půdu) vedoucí, v podlaze přiklopená dvířka do sklepa čili »kamenice«.*) Ve dvoře, »na dvorci« jsou »sruby«, dřevěné to komory, před nimi pavláčka »besídka«, pěknými řezanými sloupky opatřená, k níž vedou schody. Besídky bývají však někdy i před stavením a slouží buď za vchod, často jako ochrana proti krutým závějím zbudovaný (v Herálci, Kocandě, na Kladném atd.) aneb za místo pracovní. V Proseči na př. vidáme na besídkách těch ženy a dívky vyšívatí. Ostatní sruby a různé

*) Ve dřevěném stavení často pouze komín a sklep býval roben z kamene, odtud typický název.

chlévy jsou přízemní, v pozadí přes dvorec jest vstup do stodoly (na mlat) a z ní opět na humna. Uprostřed dvorce rozkládá se ohražené neb i rozteklé mrviště. Větší usedlosti mají ještě »chaloupku« (výměnkářské stavení) neb »pazderku« pro podruha (z časů, kdy se hojně spracovával len), přístupné buď ze samého dvorce neb ze zahrádky či sadu za ním.

V odlehlejších končinách východních Čech bývají zvláště statky obráceny sruby k cestě neb silnici, tak že lomenice nad okénky jizby zdvihá se v zahrádce, v sadě; jest to jakési svědectví uzavřenosti a opatrnosti lidu, dlouhým pronásledováním ustrašeného.

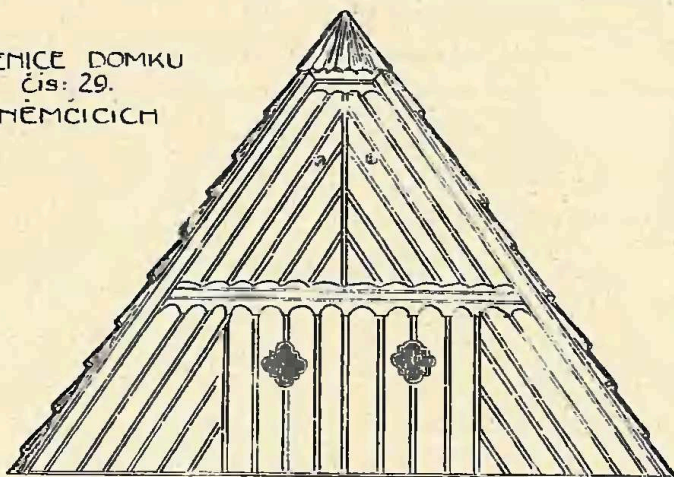
Stavení, o nizounkém přízemí, opatřena jsou nad okny sednice dvěma až čtyřmi šáry šindelů, nad nimiž se zdvihá štít buď jediný pouze do předu aneb dva, do předu a do zadu (na př. Lány — Lito-myšl č. 59.); někdy i stavení vedle sebe stojící, »seknice« a komora neb výměnkářská chaloupka mají »lomenici« (Dolní Oujezd č. 300; Pořodlí č. 21 má tři štíty). Štít, sestrojený z prken a lišt, prolo-mený okénky rozličných tvarů, jenž zakrývá stěnou svou »strop« neb »špejchar«, jest ve svém základě trojhranný, leč nevybíhá nikde v troj-hran úplný; ve své nejvyšší části jest opatřen ještě zvláštní vyčnívající a seříznutou stříškou, ukončenou na svém spodu prknem oblým, po-malovaným a popsáným. Aneb jest stříška seříznuta ostrou hranou a na místě prkna polokruhovitého jest prkno podélné.

Jakýmsi pokračováním seříznuté stříšky jsou přečnívající prkna na odvěsnách trojhranného štítu, jehož přepona spočívá na stropě místnosti, zvaná »okřídli« a vždy zdobně vyřezávaná. Na mlýnech vybí-hají okřídli ještě přes konečný, nejvyšší bod štítu a objímají kolo dře-věné, jímž označen tak účel budovy. Na jiných staveních umístěna nad nejvyšším šindelem seříznuté stříšky korouhvička »vrzátko« aneb makovice.

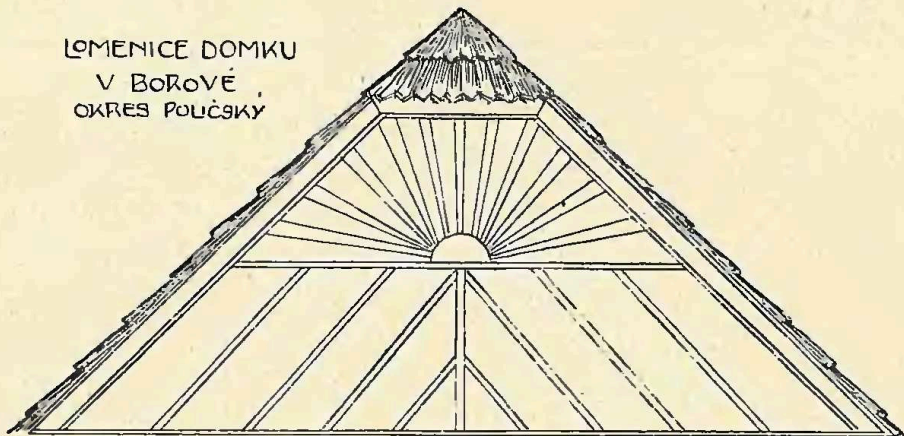
Naznačivše jen letmo hlavní zevní rysy východočeského stavení, přikročíme nyní k rozboru části nejzajímavější, lomenice. Materiálu, z něhož jest sestrojena, prken a lišt, používáno jest způsobem co nej-rozmanitějším. Buď jest štít jednoduchý, nepřervaný a tu od seříznuté stříšky sestupují prkna, střídajíce se s lištami, často vyřezávanými, až po vlastní kamennou neb povalovou stěnu stavení, čili vlastně ke svrchu naznačeným řadám šindelů, aneb jest rozdělen na dvě, tři neb i čtyři části. Uvedeme několik příkladů. Lomenice čísla 141 v Osiku, č. 67 v Lezníku a č. 4 ve Svinné má střed z prken a lišt kolmých, v něm čtyři čtverhranná okénka; strany obě sestrojeny z lišt šikmých. Po-dobně vypadá svrchní část štítu v České Třebové č. 98; spodní oddíl bohatě jest sestaven z vyřezávaných i vyobloučených lišt a kolmých prken. Štít č. 29 v Němčicích (obr. 1.), č. 126 v Telecím a chalupy hajného Zerzána v Budislavi sestaven šikmo z prken a lišt, jež ve středu se stýkají, prkna chalupy Budislavské pomalována růžicemi, o neobyčejné

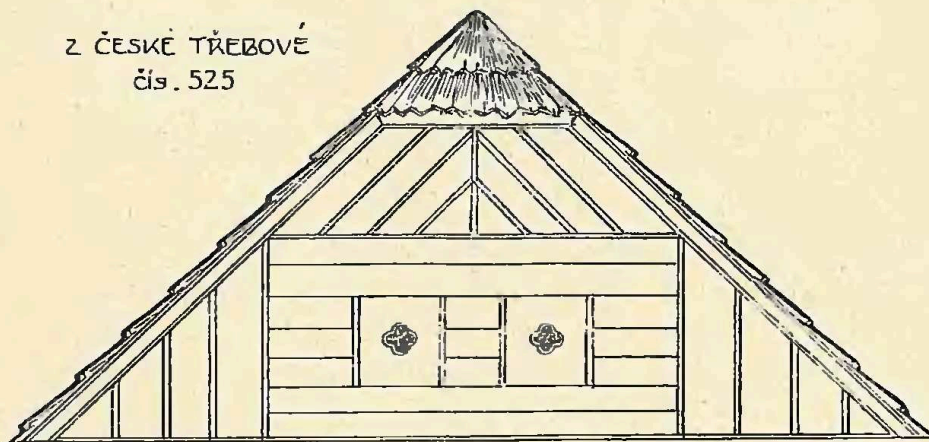
LOMENICE DOMKU
čís: 29.
V NĚMČICÍCH

LOMENICE DOMKU
V BOŘOVÉ
OKRES POLČSKÝ

Z ČESKÉ TŘEBOVÉ
čís. 525

Obr. 1.

malbě stavení Teleckého zvláště se zmíníme. Mnohobarevné květy jsou i na prknech štítů v Dolním Újezdě č. 44. (Obr. 4.) a 42. Na Bukovině č. 3. (Obr. 2.) jsou lišty a prkna sestavena do čtverců stále se zvětšujících; na Dolním Zaháji — Litomyšli č. 4. (obr. 2.) jest hoření část lomenice paprskovitě složena, dolní má prkna zaobloučená, ve středu kolmo, po stranách šikmo spořádaná.

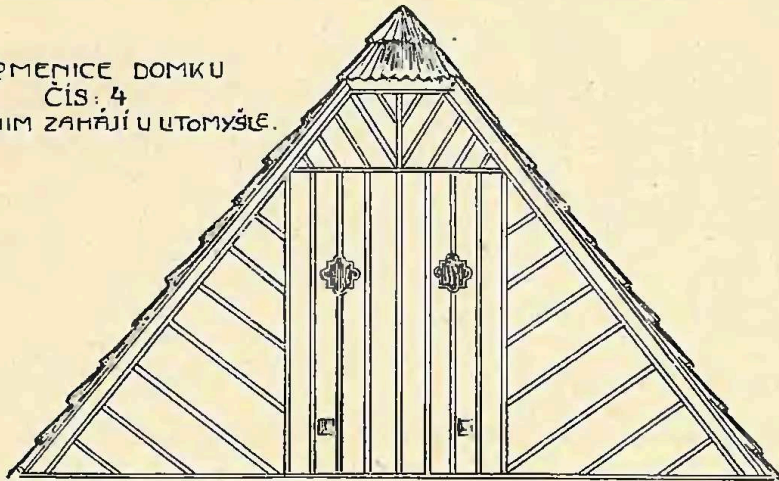
Uspořádání lomenic paprskovitě, vějířovitě neb do tvaru hvězdy vyskytuje se zvláště »v horách«, v Borové, Krouně, Svratouchu atd.; na hranicích okresů Hlineckého a Skutečského oblíbeno i barvení prken a lišt barvou červenou, kdežto jinde jest štít buď nebarvený, stářím zahnědlý, aneb prkna bílena a lišty černě natřeny.

Okénka ve štítě, někdy zasklená, jindy pouze uměle vyřezávané otvory, jsou tvarů rozličných: čtyřhranná na př. v Osíku 141., a vyřezávanými lištami obložená v Dlouhé Třebové a Přívratě; ze čtyř obloučků na Hor. Zaháji č. 23., v České Třebové č. 525. a 98.; tvaru hvězdy v Dol. Sloupnici č. 396.; z obloučků a zoubků v H. Sloupnici č. 239., v Dol. Újezdě, v Benátkách, v Jiřkově č. 29., v Osíku č. 157.; do širokého tvaru v obloučcích řezaná v Pazuse, v D. Újezdě č. 44.; tvaru půlměsíce v Lezníku č. 67.; kulatá ve Svinné č. 41. (Obr. 3.)

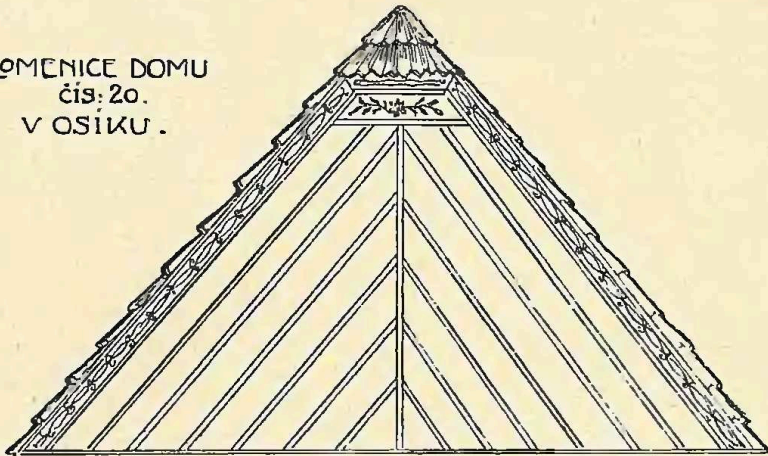
Vyřezávaná »okřídlí«, jež občan v Račicích na Skutečsku nazýval »záklopy«, tím, že přečnivají nad okraj střechy, jsou velmi chráněna na své spodní ploše; i uchovala se na nich malba i tenkrát, kdy na lomenici ostatní, ba i na spodním prkně přečnivající stříšky byla větrem, deštěm a sněhem smyta a porušena. Výzdoba bývá v souhlasu s ostatními ornamenty štítu, a provedena buď jen černě, aneb červeně, žlutě, často však vícebarevně, zvláště jde-li o stylisované květy. Zříme tu vlnitou čáru jednoduchou (Kacimberk č. 56, Hamry č. 26, Bystré č. 244. a 3.) aneb vlnitou čáru rozvětvenou, kvítky a lístky promísenou (Rabouň č. 3., Trpín č. 30., Střenice č. 137., Bělá u Luže č. 35., Dolní Újezd č. 44.); oblíbené točinky našich výšivek jsou tu buď prosté, neb bohatě sestavené (Bělá č. 59., Doubravice č. 3., Podlažice č. 19., Suchá č. 35., Řikovice č. 9., H. Sloupnice č. 357., Miklovice u Bystrého, již na Moravě, č. 16., Nedvězí č. 15., Korouhev č. 51., 60., 87., Dolní Újezd č. 42.); mřížky a tečky (Bystré č. 234.), spojené kruhy a v nich kříže (na Františkách č. 23.), sekáčky (Lány-Litomyšl č. 23., Rohozná č. 227.), tulipánky, namnoze velmi pestře malované (Suchá č. 15., D. Újezd č. 45., Pazucha č. 68., Svinná č. 4. a 41., Vlčkov č. 18.) (obr. 4.). Krásné renaissanční arabesky v několika odstínech žluti má okřídlí domu č. 28. na H. Zaháji s kuklou »pět ran Krista Pána«, o níž šíře promluvíme; zvonečky lze zřítí v Benátkách, v Bystré č. 263., růžice v Lozicích č. 26., celé rozmanité guirlandy květin zachovala si okřídlí chalup v Dolním Újezdě č. 300., ve Svinné č. 17., ve Vlčkově č. 32. (Obr. 3. a 4.)

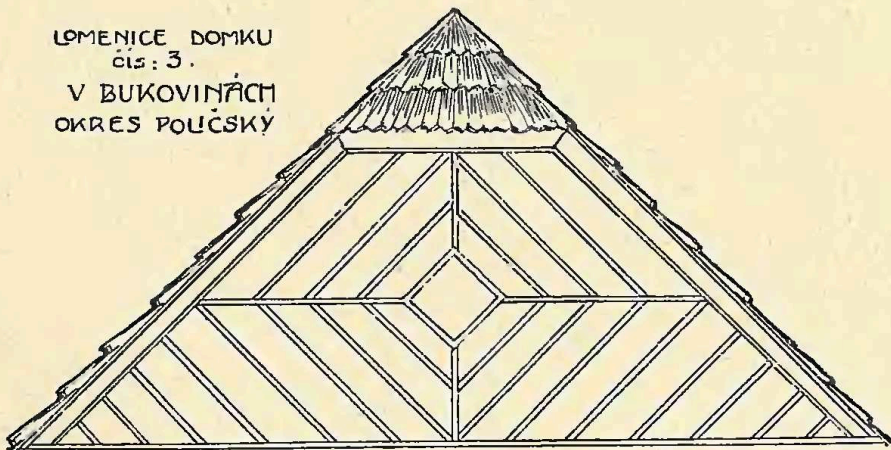
LOMENICE DOMKU
čís: 4
V DOLNÍM ZAHÁJÍ U UTOMYSLE.

LOMENICE DOMU
čís: 20.
V OSÍKU.

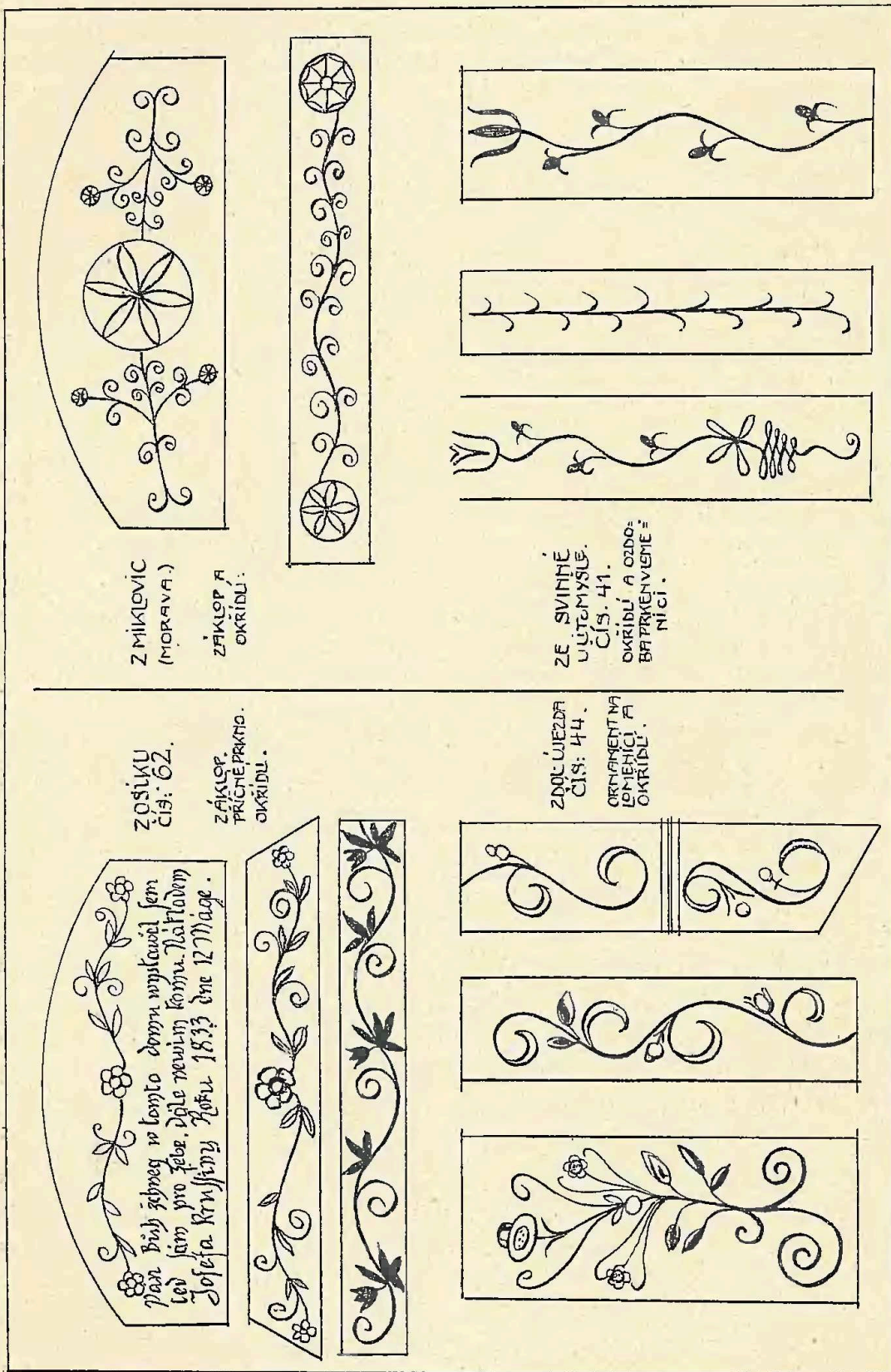

LOMENICE DOMKU
čís: 3.
V BUKOVINÁCH
OKRES POLČSKÝ

Obr. 2.

Z MIKLOVIC
(MORAVA.)

ZÁKLAD A
OKŘIDLÍ:

ZOŠIKU
ČÍS. 62.

ZÁKLAD
PRACNĚ PRAKTO.
OKŘIDLÍ.

ZE SVINNĚ
ULUTOMYSLE.
ČÍS. 41.
OKŘIDLÍ A ODDO-
BĚRNĚ VYKLENÉ
NÍČI.

ZADOLŮ JEZDA
ČÍS. 44.
ORNAMENT NA
LOMENICI A
OKŘIDLÍ.

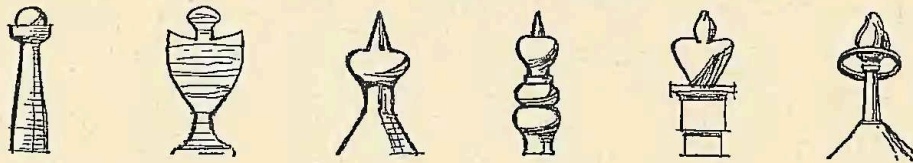
Pasa Biah zbyneg w tomto domu myslawoi sem
 ted sam pro zebor. Dale newim komu. Na Kladem
 Josefa Kruššiny Roku 1833 dne 12 Mage.

Obr. 4. Polokruhovitá prkna »podšupy« a rozličná okřídli na lomenicích.

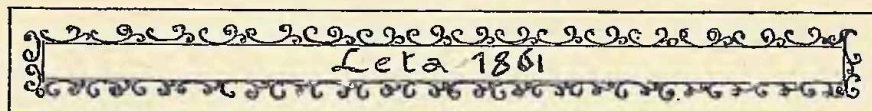

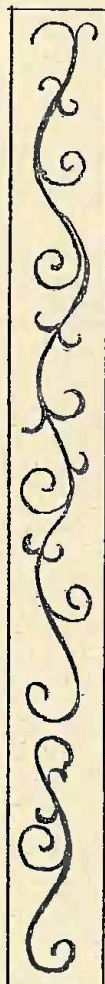
OKÉNKA V LOMENICÍCH

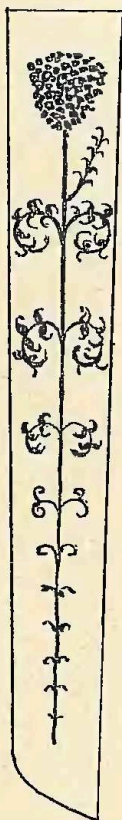
DŘEVENÉ MAKOVICE.

PŘÍČNÉ PRKNO
z osíku č. 15.

LÁNY Č. 18

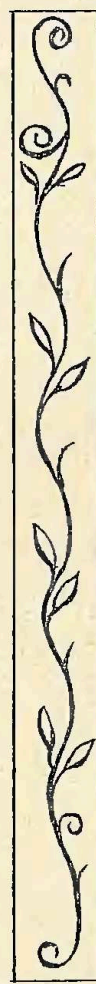
OSÍK Č. 134.

POMODU Č. 46.
ROZLIČNÁ OKŘÍDLÍ.

NOVA VES. 12

LAZARET Č. 4

Velice rozmanita co do tvaru jest i nejvyšší část selského stavení, korouhvička neb makovice. (Obr. 3.) Zdá se, že dřevěná zakončení jsou starší a že teprve tenkrát, když majitelé seznali s dostatek, jak dřevo makovice za vlivu střídavého vlhka a zase úpalu rychle trouchniví, vykročili ze svého konservatismu a zavedli ozdobu plechovou. Makovice na Litomyšlsku, Lanškrounsku, Poličsku, Vysokomýtsku téměř vždy jsou buď plechové neb dřevěné; hliněné makovice, ve Svatce vyráběné a na Hlinecku tak časté a oblíbené, stěhují se sem jen řídkou výjimkou; nalézáme je ve Člupku u Litomyšle na č. 52., v Pusté Rybné na Poličsku na č. 9. a v Perálci na Skutečsku. Makovice dřevěné tvaru kalicha jsou časté ve staré části České Třebové blíže rodného domku Hýblova; někdy je v kalich zasazena koule, poněkud jsouc podobna hostii (v Litomyšli na Lánech č. 27., na D. předměstí č. 465., v České Třebové č. 525.). Jinde vidíme cosi jako vázu (Č. Třebová č. 273.), renaissanční sloupek, z něhož plamen šlehá (Pazucha č. 24.), kužel (v Nedvězím č. 33., v Jířkově); vzácnou makovičkou honosí se stavení na Kacimberce v Litomyšli č. 56., srdéčkem to plápolajícím. Také makovice plechové zhotovovány byly v několika tvarech: spatřujeme koule hladké s hrotem, koule ostnité na způsob starých husitských řemdychů, hmotné mnohopaprskové hvězdy. Jsou všechny na starých i novějších staveních celých východních Čech velmi obvyklé, právě jako jednoduchá plechová korouhvička či vrzátko. Vzácnější jsou plechové tvary jiné; na č. 30. v Borové ukončuje lomenici postava světce, na hospodě v Osíku podává plechový lvíček holbu piva, na Lánech č. 30. drží praporek, na Bělidlech v Litomyšli a na kovárně v Lubném vzpíná se koníček, tamtéž nedaleko místo praporku umístěn kříž; na Zaháji č. 47. vyřezána korouhvička do tvaru psí hlavy, v Němčicích č. 64. prosvítá z ní letopočet 1791.

Ona seříznutá malá stříška pod makovičkou neb vrzátkem, která buď oble vyčnívá, majíc na svém spodu polokruhovitě prkno, aneb jen málo od štítu odstávajíc, šikmo jest seříznuta a prknem podélným opatřena, nazývána jest v Pojizeří kabřincem neb kalabřincem, ve východních Čechách má však jiné, a to několikeré jméno. K. V. Adámek, promlouvaje o lomenicích na Hlinecku, nazývá prkno pod stříškou, na němž hromadí se obyčejně výzdoba a nápis štítu »zákloupa«; na Poličsku říkají stříšce celé »kukla«, v Krouně »kukel« neb »přístřešek«; v některých vesnicích těsně u Litomyšle, na př. v Suché, nazývají stříšku »šup«, pomalované památné prkno spodní pak »podšup«, a vysvětlují to tím, že tudy vhazovalo se seno na »strop« neb půdu pod samým krovem. Ve Střenicích však, velmi rázovité vesnici, vklínované do obcí zcela německých, vysvětlovali nám, »šup« že jest stříška seříznutá s podélným prknem, kdežto stříška vypouklá s polokruhovitým svým dnem malovaným sluje »vobálka«. (Tab. II.) V České Rybné na Skutečsku seříznuté

stříšce říkají »fěrtoušek«; v Hnátnici na sever od Ústí n. O. není ani »šupů«, ani »vobálek«, štít končí jen imitovanou stříškou, která jest lištou naznačena a již prý tesaři nazývají »fabión«.

Obyčejně však příkládají obyvatelé východočeští všem částem dřevěného štítu společný název »lomenice«, »krov«, čehož jsou i nápisy na prknech svědectvím. Čteme na č. 24. na Zaháji: »A. D, 1792. Vyzdvižen tento krov za času Jana Waniaussa«; v Maksičkách (obec Korouhev) č. 2.: »Tento krov jest vyzdvižen nákladem Jana Dytrycha dne 13. augusta 1754«; v Dobrkově u Chrasti č. 29.: »Tato lomenice vyzdvižena předně s pomocí Boží jest a s nakladem Josefa Pavlíčka dne 27. června 1808«; v Podlažicích č. 19.: »Tato lomenice jest vyzdvižena s pomocí Boží a z nákladu Gakuba SStastního dne 5. guni 1798« atd. atd.

Mluví se ovšem v nápisech také o vyzdvižení »kruntu«, »příbytku«, »nábytku«, »vazby«, »stavení«, »chalupy«, »komory«, »stodoly«, »kvartýlku«; na čísle 12. ve Člupku podivné, sotva luštitelné a z části smazané písmo dokonce vypravuje nám o »schráně«: »Léta Páně 1774 dne 4. července. (Z povinnosti) těžké práce, s požehnáním Boha dárce, (pana Christa já) v ochranu odevzdávám tuto schránu. Vystavěl s nákladem Matěj Částek.*)

Obojí tvar, stříšku vypouklou s prknem obloukovitým i stříšku prostě seříznutou s prknem podlouhlým, lze ve východních Čechách nalézt, a to v počtu skorem stejném. Některá vesnice chová obojí způsob, v jiné zříš po přednosti tvar kulatý, v jiné opět prkna podlouhlá. Celkem bylo by správně tvrditi, že tam, kde vládne větší pestrost malby a kroje, jsou »vobálky«, v horách, kde více nápisů, zase seříznuté stříšky. Ale ani toto pravidlo není bez výjimky; — tak na př. v Borové, Telecím, Pusté Rybné, Březinách jsou všude na kukle rovná prkna, ale hned za Švarcavou na moravské straně v Borovnici nalezáme kukly, jakoby byly vzaty ze samého okolí Litomyšle a jejích předměstí.

Ač malba a nápisy rozšiřují se někdy, jak ukázali jsme, i na prkna a lišty, z nichž složen štít a také okřídli jsou ozdobena, přece obloukovité neb podélné prkno pod »kuklou«, »šupem«, »vobálkou«, »fěrtouškem« to jest, jemuž věnováno po přednosti malířské a písmařské úsilí starých mistrů tesařských i »nakladatelů« staveb. Zdobiti takto tuto část lomenice jest asi zvykem velmi dávným a hluboko v lidu východočeském zakořeněným. V Roubovicích, obci to mezi Luží a Skutčí, která obývána jest ze značné části židy, shlédli jsme na obloukovitém prkně velmi staré kukly nápis — hebrejský; a vesnice německé, v nejbližším sousedství Čechů na Litomyšlsku a Poličsku se prostírající, naučily se rovněž od lidu slovanského malovati a popisovati nejvyšší část svých stavení.

*) Slova v závorkách jsou nezřetelná.

Pěkný zvyk měl asi dvojí příčinu; předně sloužil nápis a často i malba za jakési posvěcení, požehnání chalupy, statku, baráku, o němž se lid selský domníval, že uchrání stavení všeho zlého: proto vedle nápisů zbožných namalovány tu monogramy Kristův a Panny Marie, kříž, božské srdce, rány Kristovy, boží oko a p. (Obr. 6., 7., 8., 9., tab. IV.) Podruhé kukla označovala stavení; ve městech za starodávna mívaly domy zvláštní názvy, malované neb vytesané odznaky, kdežto nyní spokojují se pouhými čísly, — vesnické stavení na své kukle zaznamenalo si svého majitele, často i jeho řemeslo, rok svého vzniku, a někdy i ty, kteří budování byli účastni. Číslo domu jest na vsi věcí vedlejší, hlavní jest jméno rodiny, v něm přebývajících, které přenáší se pak i na pozdějšího majitele. Plným právem nazývá K. V. Adámek »záklopy křestnými listy našich stavení«; lze je zároveň označiti i jako jejich dějepisce.

Co vzácných letopočtů uchovala si stavení východočeská! Vypravují svými kuklami, že povstala v druhé polovině věku sedmnáctého, že přetrvala věk osmnáctý i devatenáctý a že ještě i století dvacáté viděla vycházeti nad českými nivami. Rok 1671 zaznamenán na lomenici domku č. 33. ve Skutči: »Toto stavení vyzdvižené z nákladu Wacslava Swěráka. Dne 18. Juni 1671 pomocí Boží«; rovněž v Bystrém na Poličsku na č. 223., kde čteme charakteristický nápis: »Leta Panie 1671 Wyzdwiżeno jest toto stavení s nákladem slowutného muže Mattege Zyssky skrze mistra Waclava . . . Korowského.« (Obr. 5.) Váženější měšťané Bysterští za starých časů rádi si přikládali predikát »słowutných mužů«, také na č. 172. dovidáme se o »słowutném muži Johannesu Průškovi«, jehož jméno na lomenici bylo poznamenáno roku 1745. (Obr. 5.) Bystré požárem v létech sedmdesátých XIX. věku ztratilo své dřevěné domky na náměstí s rázovitými podsíňkami, ale v postranních uličkách uchováno mnoho chaloupek s letopočty 1705, 1723, 1769, 1770, 1777, kromě svrchu již zmíněných. (Obr. 5b.) Rok 1687 zapsán na nejstarším prý statku v Rychnově u Krouny: »M. B. Leta Panie 1687 tento krunt jest vyzdvižen nákladem P. Pavla Beneše, od mistra Jana Kreminy. Pán Bůh račiž ostříhati všechněch obývajících v tomto domu. Kde sem nebo...« (Ostatek, dle jednotlivých slov jakýsi mravoučný nápis, jest úplně nečitelný.) Tentýž letopočet nalézáme i v německé Jedlové (Goldbrunn), rok 1685 na staříčké »vobálce« ve Střenici, rok 1700 na č. 538. ve Skutči, rok 1728 v Mal. Sedlištích č. 6., rok 1734 v Nedvězím č. 21., rok 1715 v Osíku, rok 1709 v Borové u Poličky č. 111. Letopočty z konce osmnáctého věku jsou poměrně dosti hojné; jest jich na př. několik na předměstí Žichlýnském v německém Lanškrouně, ve Střenici, v Nové Bělé (Lavičném), v Maksičkách (také rok 1723 a 1754), ve Skutči, v Jedlové atd. Zajímavé jest, že se některé roky »vyzdvižení« nevyskytují vůbec; byly to asi roky válečné, velikých neúrod a morů, kdy našim předkům selským nebylo do stavby.

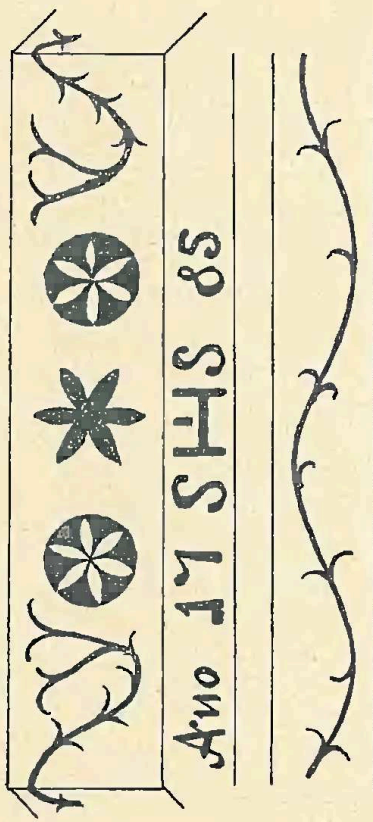

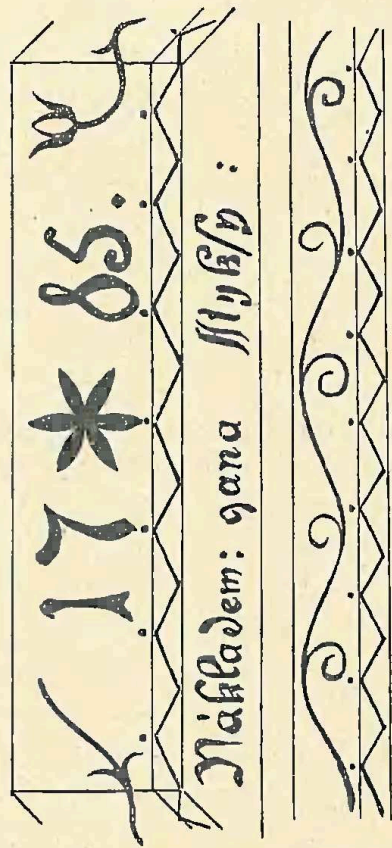
Vesnické stavení podlešlo ohromným změnám; nové zděné statky a chalupy i ve východních Čechách jsou bývalým usedlostem takměř nepodobny; ještě že tu a tam v horách nějaký barák po starodávnu z povalů se sroubí a hlínou-mazanici pěkně obílenou ve skulinách se ucpe. Avšak pěkný zvyk označovati letopočty a jmény majitelů, malováním neb ozdobami vypouklými novou stavbu, dosud tu a tam se vyskytuje. V Širokém Dole č. 8. čteme na zděném stavení s obou stran ozdobného otvoru: »O Hospodine, ty's nám pomahal, pomози i dále, aby to sloužilo k tvé cti a chvále, Bichme Tě v tom příbytku chválili neustále.« (Na druhé straně:) »Dalo to starostí dnem a nocí, mějte nás v paměti vy potomci. Podnikatel této stavby Jan a Kateřina Novotný. Postaveno dne 19. srpna 1876.« V Nedvězím sroubené stavení č. 169. má na podélném prkně tento nápis: »Buď jméno Páně pochváleno. S pomocí Boží postaveno. Nákladem J. J. Novotných r. 1884. Tesaři byli z Korouhve Franc Novotný Palír, Franz Novotný Tovariš, Václav Mužík a Josef Novotný Tovariši.« V Dolním Oujezdě na podélném prkně psáno: »Vyzdviženo s pomocí Boží nákladem Fr. Nováčka 1871.« a hned na blízku latinkou »Leta Páně 1878.« Přestáváme na těchto příkladech, jež ukazují, že lid náš ještě dlouho asi nesloží způsob od předků přijatý.

Jména majitelů stavení na lomenicích zaznamenaná jsou významna pro jednotlivé dědiny neb celá panství, právě jako nápisy nábrobních kamenů a křížů na vesnických a maloměstských hřbitovech. Tu i tam seznáme, která rodina nejhojněji zastoupena v obci, která dosud v původních sídlech trvá, která do města se vystěhovala aneb nadobro již vymřela. Jsou i jména rodinná pro určitou dědinu charakteristická, jež nevyskytují se jinde a pakli přece, lze s jistotou předpokládati, že jsou to lidé přesídlivší. Střenice má rodinu Kuřat (Kuře) a Drimlů, Lubná své Klusoně, Borová a sousední Telecí Šmatlány, Filippich, Lamploty, Romportly, v Budislavi a v Sedlišťích Kamenných spolu souvisejících jsou Pařavové, Melšové, Neprašové a Pechancové, v Březinách a Pusté Rybné Kašťánkové, Letých, Maděrové, v Desné Pavlišové, v Němčicích Částkové, z Osíka rozšířili se Flídrové a po celém okolí Litomyšle zapší Lněníčkové a Jílkové, jako zase Skuteč má své Svěráky, Tocháčky a Sahuly. Ty všechny kromě jmen po celých Čechách obecných (Dvořáků, Kučerů, Nováků, Novotných atd.) poznáváme na lomenicích jako »nakladatele stavby«; leč vedle nich zaznamenaná někdy i žena, syn, neb osoba, která k vyzdvižení »kruntu« přispěla. Na rozhraní České Rybné a Mířetína (na Skutečsku) čteme v č. 64.: »Toto stavení je zase pomocí Boží vyzdviženo nákladem vdovi Peškovi po janoj peškoj leta Páně 1815 měsíce června dne 25.«; v Budislavi: »Požehnej Pán Bůh toho domu, vystavěl jsem nevím komu nákladem Jana Šlekra, Antonína otce jeho 20. května. Bleskem Božím vyhořelo roku toho

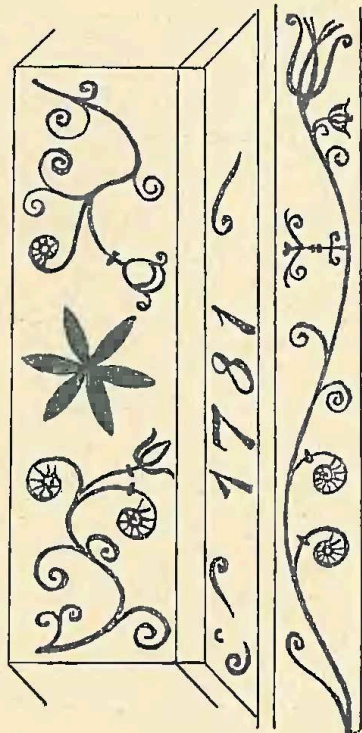

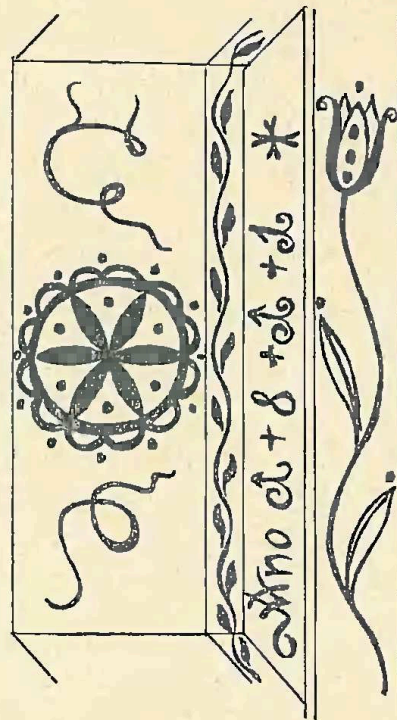
V BYSTRÉ ČÍS. 244.

V BYSTRÉ ČÍS. 139.

V BYSTRÉ ČÍS. 97.

V BYSTRÉ ČÍS. 263

Obr. 5b. Ozdoby lomenic v Bystré (Bystrém) u Poličky.

leta Páně 1880«; v Telecím č. 92.: »Tento krov jest vyzdvižen nákladem Vácslava Boháče s Lenorkou jeho manželkou. Žehnej Pán Bůh tomu domu, vystavěl jsem nevím komu, zdaliž dědici mému neb některému jinému. Rok 1853. Jiřík Hekr z Kobyl, palír.« V Pohodlí stavěla asi matka poručnice: »Tento krov jest wiedzwižen nákladem anni lněničkovj ganoj lněničkoj dne 4 July Roku 1791.«; v Jenšovicích na kukle maličkého baráčku psáno: »Toto stawený jest wystawěný na gruntě Matěje Čystého, též nákladem Josefa Syna Jana Nowáka, Leta Panie 1809 dne 11. máje«; konečně v Miklovicích moravských, půl hodiny od Bystrého, č. 25.: »Žehnej atd. Tento krov vyzdvižen nákladem France Gusta — A všech dobrodinců jeho, kteří jsou srdce upřímného.«

Nakladatelé zapisovali se na kukly někdy způsobem zvláštním. Seznali jsme již v Bystrém »slovutné muže«; ve Zbožnově u Skutče na č. 24. čteme v rámečku: »Toto stavení jest przednje s pomoci Boží a z nákladu Wácslava Čápa počestné obce Zbožnovské. Leta Panie 1808.« (Nedaleko, na č. 3. zaznamenán jako nakladatel*) »Jan Pondělíček počestné obce Zbožnovské.« Ve Štěpánově, též u Skutče, má stavení č. 11., jedno z málo zchovalých mezi samými takměř zděnými, tento název: »Toto stavení jest przednje s pomoci Boží a z nákladu Jana Sahuli počestního mistra krejčovského.«

První po »nakladateli« stavby místo vyhraženo ovšem »vůdci« jejím, mistrovi, palírovi a tovaryšům. »Mistři stavby« byli zvláště v některých vesnicích domovem; z nápisů citovaných seznali jsme již tesaře z Korouhve čili Kórový, z Kobyl, jiní pocházeli zvláště z Dolního Oujezda, z Bělé, z Pusté Rybné. Stůjtez zde některé příklady: v Pohodlí (Friedrichově) na č. 3. zapsán mistr Matěj Pakosta, na č. 26. stavitel Petr Kladiva; v Širokém Dole č. 63.: »Žehnej atd. Nákladem Jana a Josefky Kopeckých. Roku 1871. Vůdce této práce byl Josef Vomočil z Doln. Oujezda s 10 tovaryši.« V Korouhvi č. 51.: »Pochválen buď Pan Ježíš Kristus. Leta Páně 1791 dne 25 juni vyzdvižen jest tento krov s pomoci Boží s nákladem Pana Martina Czihláře, souseda v Korouhvi. Mistr byl Wácslav Gakeš, Towaryši Jan Bobek, František (Bílý?) a Jan Novák.« Na jiných, mladších stavbách v Korouhvi zapsáni jako mistři Jan Cacek, František Hašek (Haczek), Jan Vrzal, Wencel Cacek, Wencel Hnát; na č. 282. zaznamenáni roku 1880 tíž tesaři, jež uvedli jsme v Nedvězím. V Jiříkově č. 8.: »Dej Bůh štěstí tomu domu atd. Nákladem France Paďoura tento krov jest wyzdvižen. Svatej Floriane ochraň tento dům od pádu ohně a jinýho neštěstí. Tesaři bili Mikulass Sstussak, Jan Lísa, Jakub Hendrich. Leta Paně 1826 dne 20 čerwence.«

*) Na Poličsku slovo nakladatel jest významno; na př. otec, jenž dceři neb synovi strojí svatbu, slove »nakladatel svatby«.

— U Drimlů-Žroutů ve Střenicích zapsali se tesaři nikoli na kuklu, nýbrž na povaly vnitř »na stropě«: »Tato vazba jest postavena nákladem P. Jana Drimla dne 22. Máje L. P. 1824. Stavěli Jan Pospíšil, Mikuláš Štusák, Jan Prax, Josef Pospíšil, tesaři.«

Kromě letopočtu, jmena majitelova a stavitelova prozrazují nám slova na lomenicích rudkou neb černou barvou často dosti načmáraná příběhy rodiny ve stavení přebývajících aneb události obecně důležité.

Význačným příkladem jest podélné prkno pod seříznutou stříškou na stavení č. 101. v Pusté Rybné, kdysi u Zrůstů, nyní majetek evanj. reform. církve, které vypravuje na 7 řádcích drobného písma hrůzně-dojemnou rodinnou tragedii: »Žalostná 3 hodina ráno, jenž zlý požár ztrávil všecken statek, dobytek a 3 milé dítky — Zrůstovým manželům Jenž na půdě spali ohněm probuděny od sebe se rozešli, mladší v prach starší v malý opálek obrácené — jsou, prostřední opálení ušla, však ji smrt neminula, druhý den milé sestry následovat musila. — Odevzdaný do vůle Pána Boha a s Jeho pomocí toto stavení nákladem France Zrůsta z gruntu — vystaveno a odevzdává tuto celou výstavnosť do ochrany Pána Nejvyššího, aby jej ode všeho pádu chrániti — Ráčil. Roku Páně 1856 dne 23. července. — Cena obilí: Míra pš. za 20, žito za 12, oves za 6. MDCCCLVI.« Historie tohoto požáru, jenž povstal neopatrností za velikých paren a nedostatku vody, když vše na troudu vyschlé bylo, dlouho se vypravovala po celém okolí. O »pádu ohně« vypravuje ještě lomenice nejedna; tak v Nových Sídlech (Morčanech) č. 33., tak v Litomyšli na D. Zaháji č. 4. povídá o tom kukla se znakem krejčovským, o níž ještě promluvíme. Ve Svojanově blíže Předměstí chytlo stavení Gratiusů od blízké vrchnostenské valchy; i napsáno pod seříznutou stříškou: »Tento krov jest vyzdvižen, náklad vyzdvižení. Nákladem Jana Gratiussa. Tento statek vyhořel skrze panský statek.« V Bělé u Luže zapsali do věnců z rozmarinky a červených arabesek pro památku velikou povodeň: »Ve jmenu Boha † Otce Boha † Syna Boha † Ducha Svatého. Amen. Toto stavení jest vystavený předně s pomocí Boží pak s nákladem Wáclawa Doubravského souseda Bělského a manželky Barbory dne 24. července v Roku 1804. Pro památku zapsáno jak velká voda byla, která v paměti lidské nebyla dne 17 July 1804. INRI († M † B).« Požáry, záplavy, mory stihaly ubohý robotující lid, neúroda a vojny pak mu přinášely velikou drahotu, — i tu svědomitě zaznamenával pod »Boží požehnání« na svou chalupu; v téže Bělé na č. 41. pozvolna hasne nápis: »Toto stavení a t. d. nákladem Josefa Šavelky. Toho Roku byla Renských Bankocetle za 4 grosse drahoty velká. Korec žita za 40 fl., za 70 fl. pšenice, ječmen za 24 fl. Roku 18—20.« V Krouné na čísle 74. v hezkém zámečku proslovena žaloba na jiný zase rok: »Tento domek s pomocí Boží byl zhotovený, když velká drahoty a smrt panovala. Pokoj po-

žehnutí boží ať se v tomto bytu množí. Dne 3. Julii 1806.« V Pusté Rybné choval ještě před několika léty starobylý Jankův mlýn stůl vykládaný mlýnskou sekerou z roku prý 1753 a vzácnou rovněž starou skříň-koutnici. Na jeho kukle napsáno: »Tento mlýn jest vyzdvižen a vystaven nákladem počestného mládence Jana Janko 1804. dne 30. Oddává ten mlýn hospodář pod ochranu Pána Boha všemohoucího. Ten rok bylo draho. Míra žita za 5 R. Pšenice za 7 R. Libra masa za 20 K. Maloval Jan Boháč mistr.« Také stavení v Osiku č. 138., na Damašku č. 61. a na Bukovině (nad Sv. Kateřinou) č. 113. udávají podobně ceny potravin; na posledně jmenované chaloupce kromě toho připomenuto: »Toho roku bylo císařské měření. Ponejprv vyzdvižena 1790, podruhé stavěna roku 1839.« Ze stavení v německých místech sousedních označen domek v Lanškrouně na ulici k Žichlínku vedoucí steskem na drahotu: »Ich hab' gebaut in diesem Jahr, wo der Schöffel Korn um hundert Gulden war, den 2 September 1811.« Ve Sv. Kateřině č. 13. stěžují si na prkně kukly: »Tovaryše ani mistra jsme neměli žádného! Tento krov vyzdvižen 1. 1787 6 června.«; v Čachnově u Fillipich dokonce hodlali zachovati dějinám vesnice datum, kdy svůj domek bílili: »Žehnej Pán Bůh domu tomu, vystavěl sem nevím komu, bylil sem ho nevím komu 1813.«

Určení kukly, aby byla nositelkou domácího posvěcení a požehnání, způsobuje převážně náboženský charakter jejích nápisů a ozdob, a z těchto lze opět v největším počtu případů uhodnouti v této krajině nábožensky smíšené, zdali stavení zbudováno od katolíků neb evangelíků. V osadách katolických vidíme na prkně kukly monogram Kristův IHS, Panny Marie, jména Tří králů, vzývání svatých, zvláště svatého Floriana, ochránce proti ohni, kromě rýsování rázu náboženského (o němž promluvíme níže), obrazů svatých přibitých neb i namalovaných. U evangelíků nahrazují je průpovědi obsahu zbožného a mravoučného; poněvadž pak stavbu prováděli jedni »místři« a »tovaryši« vyskytuje se i v osadách smíšených méně maleb a více obšírných nápisů.

Dvě nejobyčejnější průpovědi zbožné: »Žehnej Pán Bůh domu tomu, vystavěl jsem nevím komu« a »Ó Ježíši, rajský kvítku, přebývej v tomto příbytku,« jsou vlastní všem lomenicím, poněvadž shodují se s duchem obého náboženství; vyskytují se na nesčíslných zachovaných kuklách, ovšem v některých variantech. Na příklad v Korouhvi č. 87.: »Pokoj budiž tomu domu, vystavěl jsem nevím komu, Pán Bůh račiž požehnati kdo v něm bude přebývati. Nákladem Vincence Macha. R. 1877.« V Pazuše č. 33. čteme kolem pěkného zeleného věnce a žlutých arabesk obkličujících monogram Kristův: »Ž. B. t. d. vyst. s. n. k., zdaž dítěti neb cizému, žehnej Bože každému.« V Němčicích č. 29. dodává nakladatel Josef Štipák, že neví, zda vystavěl »sobě neb dědici svému.« Někdy upravena průpověď tím způsobem, že úzce se splítala se jménem

majitele stavení. V Kamenných Sedlištích psáno: »Bůh žehnej domu tomu, vystavěl sem nevím komu, nákladem Josefa Pechance, Bůh budiž jeho ochrance.« Ve Velikých Sedlištích: »Dej Bůh št. atd. — nevím komu, Jan Macek jméno mý, Pán Bůh ví, kdo vystaví podruhý.« V Horní Sloupnici čís. 85.: »Ó Ježíši, rajský kvítku, buď Pánem v tom přibýtku, který je ve jménu Tvém postaven Jana Kašpara nákladem.«

Stereotypní tato zbožnost »mistrů« a »nakladatelů« na několika zachovaných staveních ustupuje výrazům poněkud originelnějším, a jsou to, jak již podotčeno, po přednosti vesnice evanjelické, kde z nápisů lomenic vane k nám hluboká důvěra v Boha, klidné očekávání smrti, plné odevzdání se v osud sebe trapnější. Jsou i průpovědi, jež jakoby zněly z úst náboženských blouznivců. Tak řečení Adamité vypovídávali, jsouce o svém majetku vyslýcháni, stavení neb pole že není jejich, že jsou jen jeho správci neb šafáři, půda že jest císaře, dům ohně, — a na celé řadě lomenic v okrese Poličském a Skutečském, zvláště v Borové (č. 10., 20. a jinde ještě), na Bukovině (č. 113.), v Telecím (č. 126.) spatřujeme na podélném prkně větu: »Bůh jest pánem v tomto domu, hospodář šafářem jest.« Na Františkách č. 23. stylisována věta tímto způsobem: »Tento krov jest vyzdvižen s pomocí Boží nákladem Františka Pražana z František. Předně Bůh jest hospodářem a já jen šafářem v roku 1836.«

Ustavičné pak dožadování se »božího pokoje« na lomenicích, připomíná nám ony blouznivce, již o sobě pravili, že »trvají v živém pokoji«. Tklivou tuto touhu po božím pokoji a požehnání prozrazují nápisy domků v horských, zapadlých osadách Březinách, Pusté Rybné, Budislavi atd.; uvádíme: »Pokoj Boží přijdiž na dům tento na rozcestí přebývající a v něm zastaň vcházející do něho a vycházející z něho. Krov tento jest vyzdvižen nákladem Filipa Maděry, z čehož buď jméno Páně pochváleno. R. 1810. 10. září.« (Březiny č. 10, stejně na č. 93.; také v Horní Sloupnici na Litomyšlsku a v Zálší blíže Chocně.) V Budislavi č. 107. vysloveno stejné přání jen poněkud jsouc pozměněno ve formě: »Vistavěl jsem ten kvartýlek s pomocí Boží mým nákladem. Prosím: pokoj, dobrou vůli. Václav Melša věku svého 65 leta 6. měsíce 1838. Bůh žehnej vycházení a vcházení, dej šťastný skončení.« Dostí podobně vyznívá průpověď v Březinách též oblíbená: »Žehnej Bože práci naši, ať jsme šťastni na vše časy, vycházení a vcházení, až do života skonání.« (Č. 37., 81., Damašek č. 21.)

Prostý život v přírodě lidu našeho i smrt' činil mu čímsi samozřejmým, čeho se nelekal, čeho stále byl pamětliv. Tuto jeho stoickou mysl hlásají i nápisy na kuklách. Spatřujeme v Telecím č. 100., 102., 172., v Pusté Rybné č. 9.: »Mého života na mále, smrt' přichází nenadále.« Na č. 90. v Trhonicích oddané očekávání konce rozvedeno v roztomilé, stařecké povídkovosti: »Vystavěl jsem toho domu, však ale sám nevím

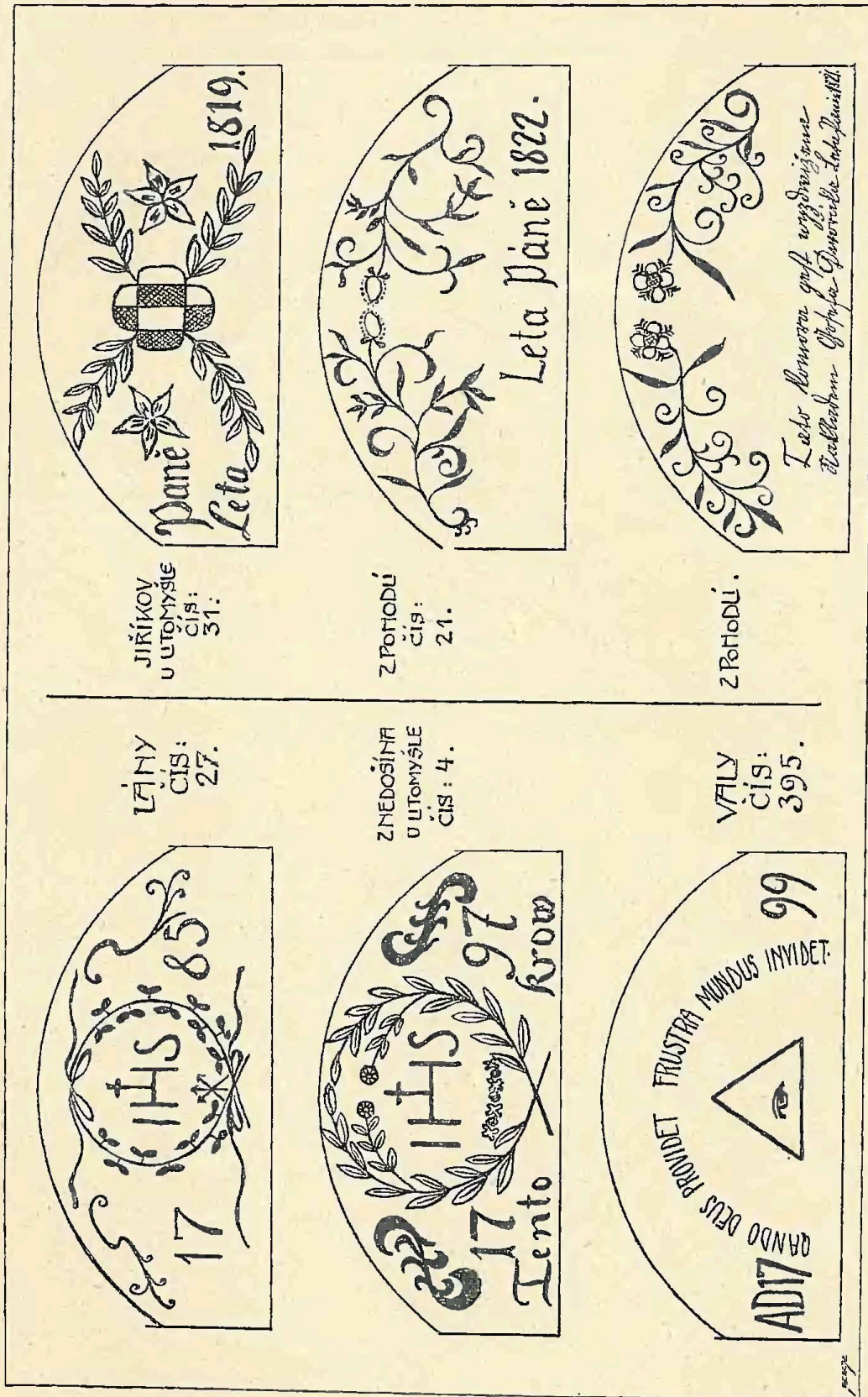
komu. Dvěře jsem do něho nechal, kdybych moji smrt čekal, i když mě ta samá navštíví, dej Bože, byl hotový. Amen, staň se. Jan Lidmila. 1792.«

Nepochybně i těžký osud činil robotníkovi konec života nikoli obávaným ale žádoucím; při tom lid, třeba tíhu života snášel oddaně, přece byl si vědom stínů, od kolébky k hrobu jej doprovázejících. I o tom vypravují kukly; ona v Jenšovicích (na Vysokomýtsku) praví: »Wyzdwiżeno Roku 1818. Nákladem Matěje Pitry; toho času Pán Bůh rozpomněl na nás hříšné lidé s nedostatkem Peněz, Chleba a ve slámě, z toho posla drahota náramně, z čehož a ze všeho buď pochváleno Jméno Pána. Amen.« — Vždy posiluje robotníka naprostá důvěra v Boha, víra v moudrost jeho cest, zakořeněná v srdci čtvrtého stavu a živená stálou četbou bible, zvláště žalmů.

Zcela biblicky znějí zpola náboženské, zpola moralisující nápisy od běžné svrchu vypsané šablony »domáciho požehnání« odchylné na těchto staveních: Uhersko na Vysokomýtsku: »Sešli na vás Hospodin své požehnání, tak abyste byli požehnáni v tom domě i na poli i na cestách i na zemi i na nebi. Nákladem Václava Klementa. Mistr Josef Zahrádka, leta 1821.« Skuteč č. 54.: »Nebude-li showiwání Twé Pane, stráž lidská neobstojí! Tento domek wyzdwiżen z nákladu Wáclawa Tochaczka boží pomoci leta Paně (1767) měsíce července dne 29.« Vlčkov: »Bůh dopustil, ale neopustil.« Dlouhá Třebová č. 63.: »Buď jmeno Páně pochváleno od toho času až na věky 1835.« Vítějoves: »Nejsladší jmeno Boží!« Litomyšl (Pražských mlýn): »Od jazyka lstivého a nepravého zachovej nás Bože!« Otradov u Krouny: »Pomoc naše budiž ve jmenu Hospodina.« Němčice: »Všemu konec krom závisti, přej tomu kde štěstí.« Nová Sídla č. 47.: »Léta Páně 1822. Chval duše má Boha svého, jenž tobě činí mnoho dobrého. Nákladem Mikuláše M . . . Josef Němec.« Verš seskupen kolem pěkného věnce, na kraji pak obloukovitého prkna namalovány tulipánky a ptáčci. (Tab. III.) Netřebí č. 15.: »Slovo Boží jest zbraň naše proti šiku satanáše.« Pustá Rybná č. 2.: »Toto stavení jest vyzdwiżeno nákladem Melichara Hegra dne 4. srpna Leta Páně 1790. Milost Boha Pána našeho i Ježíse Krista a moc Ducha svatého budiž se všechněmi námi. Amen.« Němčice: »Čiň co čiň, leč ku konci vždy přihlížej.« Zde zřejmě jest blízkost koleje piaristické v Litomyšli a jejich škol, které svou latinu rozlévaly po krajině, z níž i staří mistři buď přímo z parvy neb principie aneb z doslechů něco pochytily. Nápisy latinské nejsou na zcela prostých chaloupkách v okolí Litomyšle vzácností; v samém městě na městských valech napsáno na kukle kolem božího oka »Quando Deus providet, frustra mundus invidet«, na statku na Lánech č. 23.: »Nákladem Jana Hinka. Sit nomen domini benedictum«, totéž v Netřebí č. 15., v Pazuše č. 29.; v Osíku u Ruláku »Deo mundi . . .« ostatní nečitelné, vedle toho »jenž jsi Tvůrce.« (Obr. 6. a 7.)

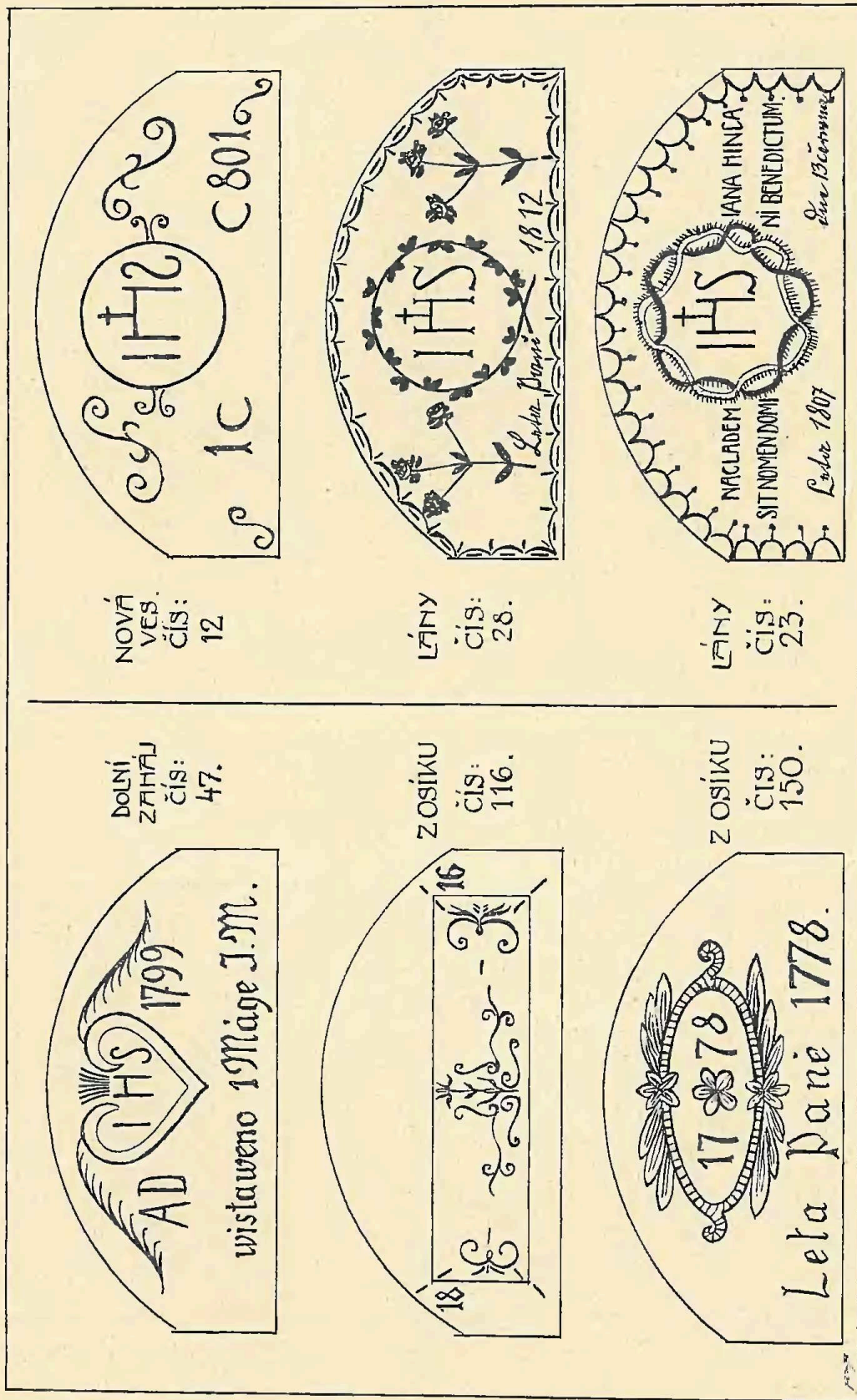
Prostomyslně zní to s lomenice v Hor. Sloupnici: »Leta Páně 1793-

Obr. 6. »Podšupy« z Litomyšlska.

Obr. 7. »Podšupy« z Litomyšlska.

Dej Pán Bůh dobrej den. Požehnání tomu domu. Jan Hudeček vystavěl nákladem svým. Kdokoliv okolo pude, požehnání vinšovat bude«; v Dolní Sloupnici pak: »Kdo de wod nás nebo k nám, wopatruj ho Pán Bůh sám!« Zde hluboce vážná nálada náboženská zabočuje v tón žertovný; i ten, škádlení, vtipné odseknutí, prostý sarkasmus našel místo na prknech východočeské kukly. Leč nutno ihned vyznati, že několik těch nápisů žertovných, které ušetřil čas, nalezeno bylo téměř výhradně v oblasti veselejšího Litomyšlska, kde hoří bujnými barvami a stkvostným vyšíváním kroj lidový, kde i stavení pomalována jsou dlouhými guirlandami, pestrými věnci a květináči. Hlouběji v horách, právě tam, kde zněly tak slavnostně průpovědi v duchu Bratrském, žertiků není.

Nejčastěji týká se škádlivý nápis samé stavby. Buď »stavitel« a »nakladatel« již předem vesele odbývají každého, jemuž jejich stavba nebude vhod, aneb si »nakladatel« žertovným způsobem stěžuje na obtíže a ztráty, které mu z budování domu jeho vzešly. Na Pražských mlýně (pile) v Litomyšli na Benátecké ulici, kde pod obloukem kukly přečtli jsme si tak pěkný nápis nábožný, na prkně pod ní napsali r. 1788: »Komu se to nelíbí v mím, nechať si to postaví lépe v svém.« Ve Svinné č. 4. povstala táž již jen zpola znatelná průpověď roku 1798. V Zálši u Chocně čteme po zbožné větě a po udání, že lomenice vystavěna r. 1809 nákladem Jana Zachaře: »Komu se něco na tom domu nelíbí, nešť si to na svém napraví.« V Německé Jedlové č. 110. »vůdce stavby« ze žertu zabočil až v jadrné zaklení: »Ich hab' gebaut nach meinem Willen, doch kann ich nicht jedem die Gedanken stillen, einem ist es zu grosz, dem anderen zu klein, d'rum mag jetzt der Teufel Bau-meister sein«. Variant druhé poloviny věty nalézáme v téže vesnici na č. 185.: »Ist es nicht recht gestält, doch baut ein jeder wie es ihm gefällt.« V Litrbaších pak: »Mein Freund, das muss ich dir frei sagen, neue Häuser bauen, kost gar viel Blagen, auch viel Geld darzu, Gott gieb' uns nach diesem Leiden die ewige Ruh' den 15. Juni 1830. Josef Perschka bauen lassen.« V Horní Sloupnici velmi prostomyslně parafrasuji tutěž myšlénku; na oblém prkně pod okvyklým požehnáním, volajícím, aby »Ježíš, rajské kvítko, byl pánem v příbytku, který jest postaven Josefa Janeckého nákladem,« napsali: »Někdo se ohlédne a chybu najde, neboť chyba lidma vládne, pomyslí sobě arci, vystavím sobě jak chci!« V Litrbaších, kdysi v 17. století českých, jak pečeť obecní a staré matriky dosvědčují, nyní však úplně německých, o stavbě své uvažovali s přídechem nábožným; na č. 188: »Ein jeder will haben schön und beständ, doch sind wir hier lauter fremde Gest', wo wir werden ewig sein, legen wir keinen Grundstein«; podobaě na č. 28. Poněkud obširněji zní to na č. 24.: »Bauen thu't ich nach mein' Will' und Gefallen, auch anderen Leuten allen, den Vorzug aber überlass ich Gott allein, so wird Gott mit seiner Hilf' stets bei uns sein. Josef Hendrich.«

Méně nevinně, ostřeji a hlouběji vysloveno odmítání všech výsměšků lidí kolem stavby jdoucích na stavení v Němčicích č. 64. z r. 1791 a v Suché č. 24. z r. 1818: »Na vystavený dílo nachází se mistrů mnoho . . .« Stavitel dávno uplynulých časů stanovil tu rudkou na obfíleném dřevě pravdu, kterou den co den všickni vidíme utvrzenu ve veřejném životě . . .

V Kerharticích u Ústí n. O. vystavěl si kdosi chaloupku, pak toho litoval a na kuklu si napsal: »Když jsem stavět začal, pytlíček jsem načal, když jsem stavět přestal, tak jsem dlužen zůstal.« Podobně ale klidněji zní stesk z německého Lanškrouna na kukle z r. 1794: »Ich hab' gebaut nach meiner Lust, ich weisz am besten was es mich kost', doch hat es mich noch nicht gereut, weil ich am Baue hab' eine Freud'.« — Člověk filuta, jakýsi mistr Franc Švihel, ozdobil pěkně malované své stavení v Dol. Oujezdě č. 300. svůdnou větou: »Leta Panie 1816. Kdo sem za šera přijde, darmo jíst a pít bude.« Zda-li byl domek kdysi hospodou, kterou dávno již není, aneb zda-li mistr Švihel si to napsal na kuklu, jen aby sousedy Oujezdské měl za blázny, již bychom se nedověděli. Za to zcela průhledno jest, co napsáno na sklepe hostince v Tržku: »Nákladem Václava Beneše. Leta Páně 1811 dne 5. července. Dnes za peníze, zejtra darmo.« Šibalské to rčení nalezneme ostatně ještě leckde na tabulkách vyvěšených v zapadlých hospodách. — V Osíku nestěžoval si malíř lomenice ani na posměváčky, ani na nedostatek peněz, nýbrž — na soudruha, který asi během stavby mu ubližoval. Psánoť na rázovitém statku č. 126. uprostřed červeného kvítí: »Pán Bůh zehnej tomu domu, vystavěl jsem sám pro sebe, dále nevím komu. Nákladem Jakuba Dvořáka dne 11. máje. Nejsi starší tovaryš, bys při tom jinýho lál (hned).« Jiný vzdech, trochu elegický, uklouzl v Březi-
nách lidem budoucím č. 17.: »Toto stavení jest vyzdviženo Vácslavem Teplým, že snad práce v r. 1837 dne 30. července není zbytečná.«

Odlesk myslí lidu východočeského, tu opravdově nábožné, mudrující a hluboce oddané, tu opět lehké a břitké, lze zachytiti ovšem již nesnadno z pouhých zbytků a gloss; kdož dnes ví, kolik moudrých průpovědí, kolik ekstatických výkřiků pohnuté duše, kolik smějících se vět smazal déšť, sníh a vichřice za časů snad nepříliš vzdálených, kdy si ještě nikdo toho nevěšmal, co staří tesaři a nakladatelé na krovy poznamenali? A i tam, kde nesmazáno vše, kde zůstala jednotlivá slova, písmenky, — kdo rozluští a sestaví větu, psanou začasť i t. zv. psacím švabachem, jímž jsou složeny staré dopisy selského lidu? Ba i zřetelnější nápisy dají nevýslovného luštění pro svůj podivný pravopis a rozdělení slov, chybící interpunkci; sběratel hodinu třeba pod kuklou prostojí, opět a opět k ní se vrátí, než z kostrbatého obalu vyloupne sladké jádro projevu myslí lidové.

Mnohem lépe než slovo uchoval se celkový obraz ornamentiky

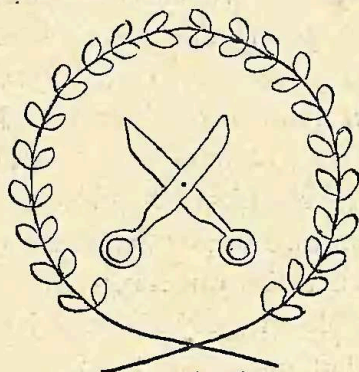

na lomenicích obvyklé; zde nezáleží na jednotlivé čáře neb obloučku, smazána-li strana jedna, poví druhá zřetelně, jak vyhlížel celek. I poznáme dvojí, v sebe splývající a sebe navzájem prostupující ráz výzdob na lomenicích východočeských: jednak naivní, samorostlé umění, beroucí své vzory z prostého okolí, jinak vliv barokního poněkud snad i renaissančního umění na zámcích panstva, v bohatých městech, které zanechalo nesmazatelné stopy ve věřící, jemu se obdivující duši selského člověka. A tak shledáváme se na staveních s vlnitou čarou, s točinkami a sekáčky, se srdéčkem, s tulipánky, zvonky a jinými prostými, praslavanskými základy lidového vyšívání, leč postřehujeme i stylisovaný ornament palmetový a jiný, květináče a vázy více méně barokně dojmající (v nichž, jak známo, i vyšívání na Litomyšlsku si libuje, na koutních plachtách, zástěrách, čepcích je umisťujíc). Jednoduché geometrické ornamenty, hvězdy šestipaprskové, kříže, kužely vyskytují se vedle podob zvířecích i (velmi řídkých) lidských.

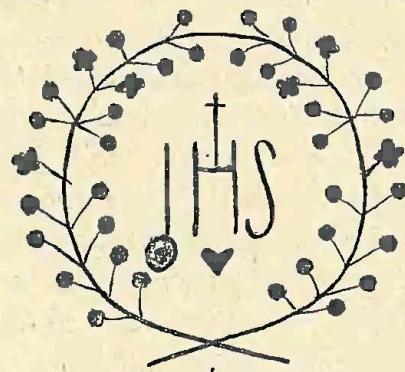
Ornamentika na staveních dlouhými pruhy sestavenými na vlnité čáře z točinek, sekáčků, zvonečků a p., jež zdobí okřídlí neb prkna štítu, podobna jest vzorům na výšivkách, zvláště hrubších; z nábytku, ve starém selském stavení užívaného, podobno výzdobě na lomenicích vykládání stolů, kdežto malování na truhlách, skříních, kolébkách jest nepoměrně složitější, nádhernějších a hojnějších barev. Oblíbeného tvaru stkvostných »lenůšků«, dvojhavé to orlice, podivným způsobem nikde na štítu neužito. Nejvíce shodují se kukly svými věnci, monogrammy Kristovými a Panny Marie, květináči, srdci probodanými atd. s malbami lidových modliteb a kancionálků, jichž ve východních Čechách nalezen značný počet, a to velmi rázovitých. (Připomínáme tu malíře modliteb a soukromého učitele v Širokém Dole Břeně, žijícího na začátku 19. věku.) Také s toufarovým nádobím, na němž bývají umisťováni ptáčci, jelnci, zvonečky, růže, tulipánky, lze stanoviti určitou podobnost. Leč jako komponovali lidové vyšíváči a vyšívačky své květinové ornamenty do tvarů částí krojových, tak i »mistři« a »tovaryši« stavby při svých kresbách řídili se dle tvaru prkna pod kuklou, »šupem« a »vobálkou« neb seříznutou stříškou, rozšiřovali a zúžovali prostou malbu, ani pokládali jí okřídlí a jednotlivá prkna neb lišty dřevěného štítu.

Nejobyčejnější ozdobou obloukovitého prkna pod kuklou jest věnec, v němž opět umístěn monogram Kristův z hostií známý IHS, Mariin (viz obr. 9.), někdy i letopočet, aneb konečně řemeslný znak. Tyto věnce, často dvojité i trojitě, jsou sestrojeny velmi rozmanitě: z točinek (Osík, č. 34., Pazucha, č. 29.), ze sekáčků (Budislav, u Zerzanů), z jednoduché větvičky (Lány, č. 19.), z trnů (Lány, č. 23.), (obr. 8.), z mařinky, z kvítků pestrých a listů zelených (Lány, č. 12.), ze čtyřlístků a kvítků (Člupek, č. 10.), z palmové větve (Střenice č. 135., D. Zaháj, č. 45., Č. Třebová, č. 273.), z kruhů a teček (Kornice, č. 14.), z bobulek, zvonečků a hrozniček

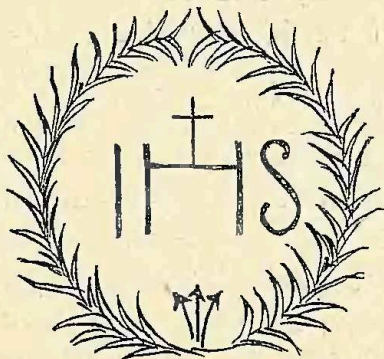

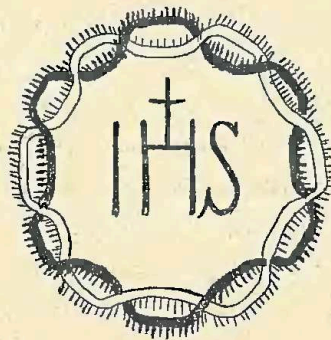
DOL ZAHÁJ Č. 4.

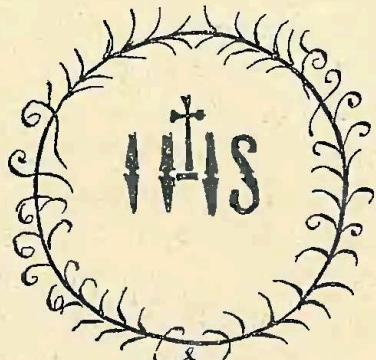
ZAHÁJ Č. 27.

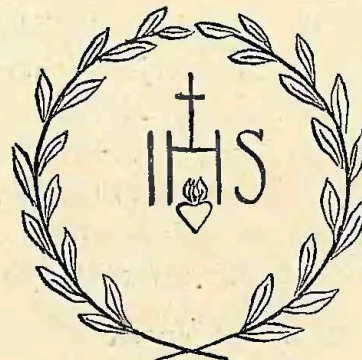
DOLNÍ ZAHÁJ Č. 45.

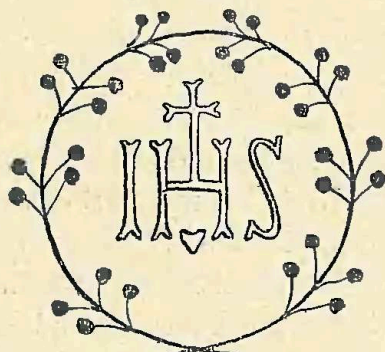
LÁNY Č. 23.

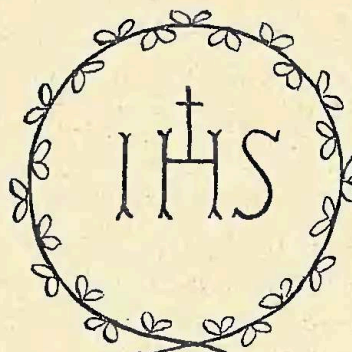
LÁNY Č. 31.

LÁNY Č. 18.

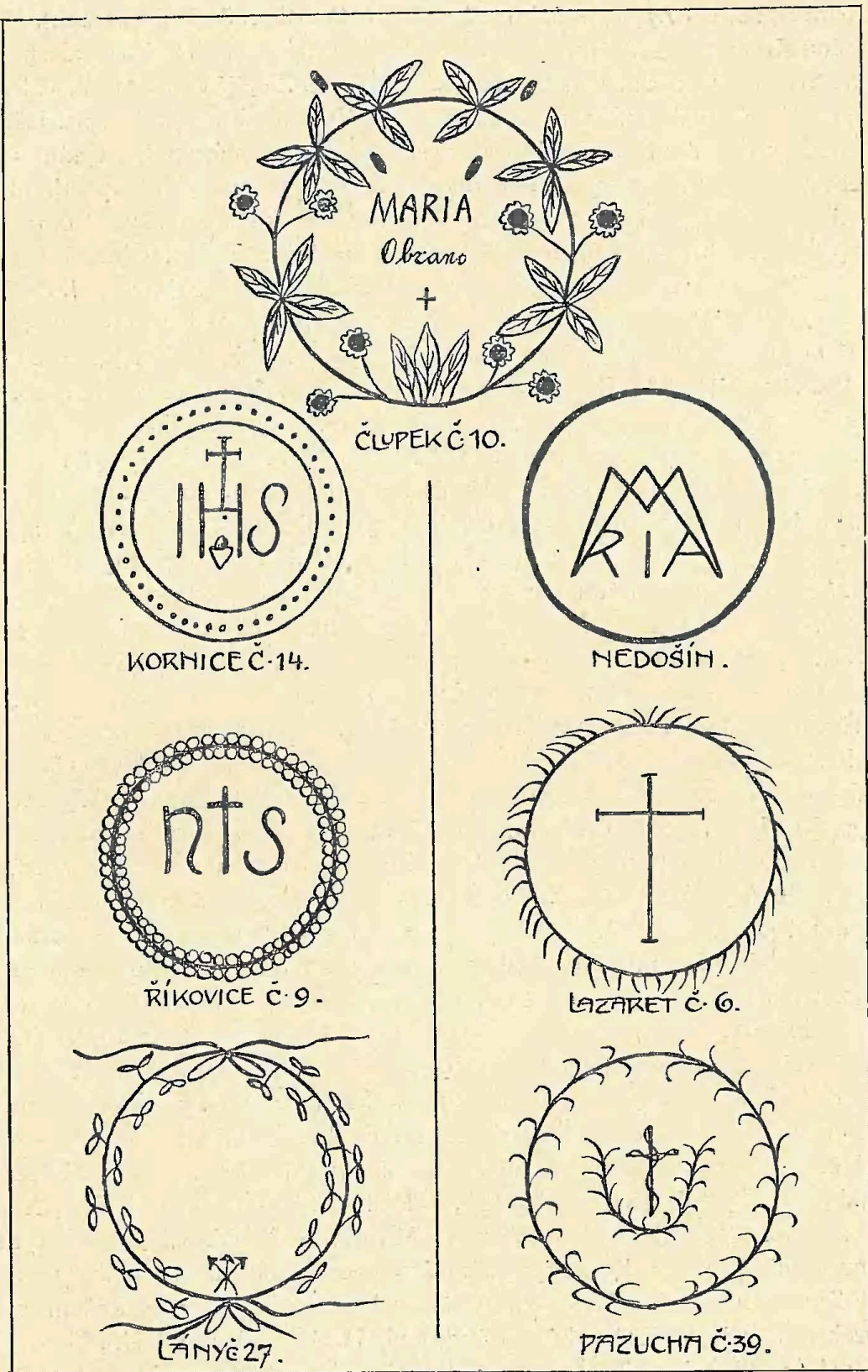
ZAHÁJ Č. 53.

LÁNY Č. 28.

Obr. 8. Rozličné věnce na kuklách.

Obr. 9. Rozličné věnce na kukláč.

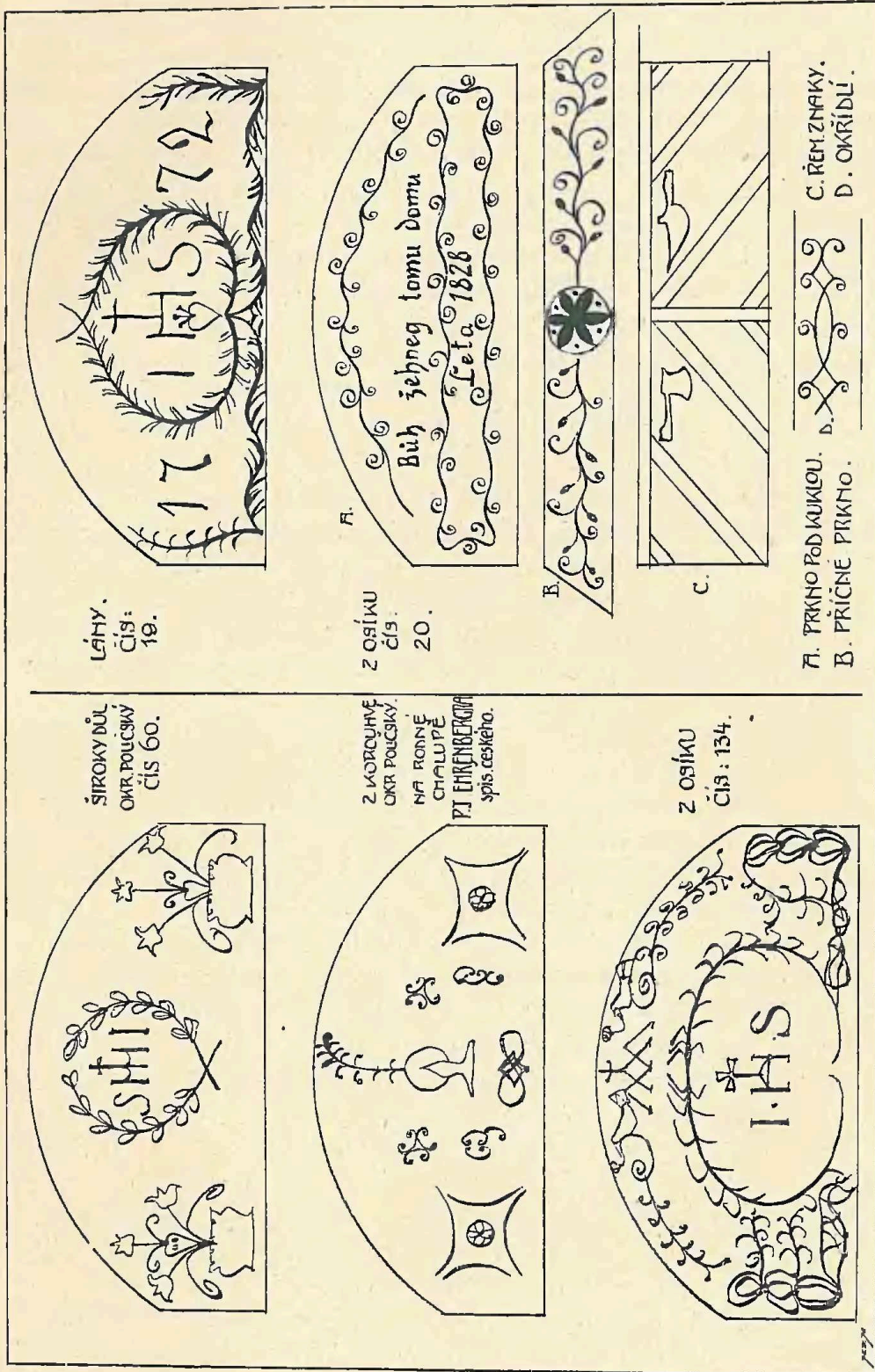

(Nová Sídla, č. 47.), z prsténků (Říkovice, č. 9.). (Obr. 8., 9. a tab. IV.). Ke jménu Kristovu přidáváno bývá srdce, třemi hřeby probodnuté, neb alespoň tyto tři hřeby na označení utrpení Páně. Na H. Zahájí v Litomyšli, č. 28. zbožná jakási duše malířská naznačila bolesti Vykupitelovy způsobem zvláště nápadným; uprostřed zeleného věnce trčí srdce zraněné, z něhož vystupuje kříž, kolem něho seskupeny dvě ruce a dvě nohy krvavou ranou protknuté a datum Leta Panie A. 1777; bohaté žluté barokní arabesky na okřídli a prknech štítu doplňují lomenici »pět ran Krista Pána«. (Tab. III.)

Kromě svrchu naznačeného jména Marianského (Svinná, č. 4. Osík č. 38., Nedošín) naskytuje se jako výplň věnce »Maria Obrano!« (Člupek, č. 10.) pouhý kříž (Suchá, č. 16. a 15., Lazaret, č. 6., (Obr. 9.), Pazucha, č. 29., Borová, č. 38.), Boží oko (Litomyšl, č. 395.), letopočet (Osík, č. 150. Budislav), jméno nakladatele (Horní Sloupnice, č. 239.). (Obr. 7., tab. III.) Znak řemesla majitelova, v tomto případě nůžky krejčovské chová v sobě věnec na kukle č. 4. na D. Zahájí; stavení to bylo po mnohá desetiletí v držení rodiny krejčířské, o jejíž minulosti krušné vypravuje i nápis kolem věnce a nůžek umístěný: »Léta Páně 1775. Toto stavení po navštívení trestu Božího pádu ohně z obzvláštní milosti s pomoci Boží vystavený, dej Bože, aby sloužilo duši k spasení. 1. Října. Josef Horský«. (Obr. 8.) Řemeslné znaky jsou však zpravidla umístěny na prknech samého štítu; lomenice č. 20. v Osíku, všecka na kukle vyzdobená točinkami, hvězdou šestipaprskovou a letopočtem 1828, na prknech má namalovanu sekeru tesařskou a lžici zednickou na znamení, že tu obydlí své měl nějaký »vůdce stavby«. (Obr. 10.) Kovárna v Rychnově u Krouny »Wyzdwižení Josefa Bursse mistra kovářského«, ukazuje na prknech lomenice dvě podkovy a dva perlíky; rovněž podkovami zdobeno stavení č. 187. v německé Jedlové na Poličsku a provozuje se v něm soudě dle letopočtu 1798, řemeslo kovářské již více než sto let. Hrnčíř na tak zvané Dolní ulici v Litomyšli označil si živnost svou tím, že číslo domu namaloval na pěkně zdobený talíř, který zavěsil jako tabulku nade dveře.

Místo věnce narýsováno uprostřed kukly i srdce, (Obr. 7.), z něhož vyrůstají dlouhé větve, mísíce se se slovy nápisu; tak v Telecím č. 139., nad D. Zahájí č. 47., v Nedvěžím č. 21. (z r. 1734); aneb zaujímá střed prkna hvězda šestipaprsková, někdy točinkami neb sekáčky doplněná. Jsou to obzvláště obce na jižním Poličsku, nevalně od sebe vzdálené, Bystré (na č. 134., 244., 139., 97., 263.) Hamry (č. 26.), Rohozná (č. 229., 210.), Korouhev, č. 51., 46., 99.), Miklovice s Bystrým sousedící, kde hvězda šestipaprsková veliké oblibě »mistrů stavby« se těšila; v Rohozné a Hamrech druží se k ní zpravidla řada kuželů na vrcholi s křížem. Leč také do Budislavi, H. Sloupnice (č. 364.), Nových Sidel (č. 39.), do Litrbach (č. 188.), Suché (č. 31.), vesnic to vesměs na Litomyšlsku, zabloudila tato ozdoba »podšupů«, ba i v Leštince, č. 6. a na Františkách, č. 23. na Skutečsku jsme se s ní shledali. (Obr. 4., 5b.)

Obr. 10. Obloukovitá prkna kukly a malované štíty lomenic.

Častou a oblíbenou výplní lomenice v oněch krajích východních Čech, kde milují pestré barvy, jsou kořenáče, z nichž rozmanité kvítí buď kolmo vyrůstá, buď ve blouhých větvičkách po prknech se plazí neb nápisy oplétá (Obr. 10., tab. III.). Na stavení č. 126. v Telecím jsou šikmo sestrojená prkna štítu střídavě červení obarvena neb pomalována následující bohatou skupinkou: z květináče vyrůstá do výše krásně rozčlánkováná větévka zvonečků, na jejím pak vrcholu usazen vždy ptáček. Nad štítem přibito prkénko s obvyklým nápisem »Pán Bůh žehnej atd.,« »Bůh je šaf. toho domu« a jménem nakladatele Frant. Nunváře, na obloukovitém prkně kukly pak namalována hlava kouřícího tesaře. Stejným způsobem, podobu lidskou vyjímajíc, přizdobena prkna štítu v D. Oujezdě, č. 44. — Bohaté květináče, obsypané růžovým kvítím, pojí se s věnci rovněž pestrými na chalupě v Benátkách u vody; v Lozicích, č. 26. oplétá kvítí z hrnce vyrůstající celé prkno; jednodušší kořenáče spatřujeme v Širokém Dole, č. 60., v Krouně, č. 74. v Jiříkově, č. 29., v Račicích u Skutče, v Uhersku u Chroustovic. Na jiných staveních vyrůstají skupinky a větvičky květinové bez jakéhokoliv podkladu a pokrývají buď prkna štítu neb podšup: tak v Pohodlí č. 21. na dvou kuklách téhož stavení, v Osíku, č. 62., ve Svinné, č. 41. (Obr. 4., 6.) Nejčastěji jsou to tulipánky a zvonečky, z nichž větve složeny, zřídka růže neb kulatý květ; v Rabouni (»Nedobytné«) u Luže přizdobeno č. 3. skupinami břechtanových listů.

Východočeské vyšívání vybírá si vzory ponejvíce z říše rostlinné, motivy geometrické spadají až v druhou řadu a podoby zvířecí neb dokonce lidské jsou výjimkami dosti vzácnými. Právě tak má se to s výzdobou stavení; kdežto málokterá lomenice postrádá kvítka, větve, větévky, mezi půl stem zachovaných maleb sotva jednou postřehneš vyobrazení zvířete, člověka. Podobu drobného ptáčka (významné kohoutky ve východních Čechách nalezneme leda jako »vrzátko« na některém prastarém kostelíku!) ukazuje kukla z r. 1715 v Osíku, č. 134. a v Nových Sídlech, č. 47. (Obr. 10.) Dva jelínci ve skoku vymalováni na chalupě v Přívratě (na Litomyšlsku) na znamení, že tu bývalo obydlí hajného; kromě nich narýsovány tu květináče, monogram Kristův a nápis: »Žehnej Pán Bůh tomu domu, vystavěl sem nevím komu. Nákladem Wasska Watmy. Anno Domini 1785 Měsíce 10. Octobris. Josef Jasan Mistr.« (Tab. III.) Lomenici chalupy č. 137. ve Střenicí pokryl neumělý »tovaryš« malým zvířincem; spatřujeme tu podoby zvířecí, o nichž se lze jen dohadovati, že jest to kůň, zajíc, pták, jelen, — cosi jeví se i jako žena sedící a člověk na koni, uprostřed té strakatiny umístěn — kříž. O tesaři na kukle v Telecím č. 126. si pokuřujícím, o dvojici hospodských v Tržku již jsme se zmínili; konečně i stavení č. 137. v Bystrém na lomenici z r. 1723 (Obr. 5a) má narýsovánu panenku v živůtku se šněrováním, — více podob lidských nepodařilo se nám na starých štítech východočeských objeviti.

Vylíčivše podobu ornamentů na lomenicích, dodáváme, že také jiné části stavení selského i jiné budovy vesnické vyzdobeny jsou způsobem podobným. V Kamenných Sedlištích vytesán v sednici mlýna kříž a srdce, v Desné jest malování na vnější zdi sednice, komora v Budislavi má na dveřích hvězdu osmipaprskovou. Okeničky chalup bývaly malovány na způsob truhel; slabé stopy maleb zřejmy byly ještě před málo léty na okeničkách v Benátkách a Kamenných Sedlištích. V Überdörfu a Valdeku, v německé jižní části Litomyšlska, obložena zevní stěna stavení zdobnými šáry šindelů a lištami tak, že stavení se jeví jako souvislý štít. Hospoda v Pohodlí opatřena krásně bedněnou síňkou s věžičkou, zcela ve slohu nejpěknějších lomenic; do rozmanitých tvarů sestrojeny z povalů, lišt a šindelových šárů ve východních Čechách drobné zvoničky v obcích, kde není kostelů, neb kaplí. Zvonička buď upevněna na krovu chalupy (v Bělé u Luže, v Maksičkách u Korouhve) aneb vystupuje jako zdobná věžička z hmotného domečku, většího neb menšího (Kladné u Krouny, Dolní Lhota za Svojanovem, Martinice nad Prosečí, Česká Rybná, Starý Valdek atd.). V D. Prasetíně u Skutče dokonce jest umístěna zvonička v lípě. I veliké věže kostelů a jich síňky na způsob lomenic jsou budovány; dřevěná věž kostelní v německém Baníně v Poličsku má v podstřeší pestře malované ornamenty lidového rázu z r. 1825. Začasté také vesnické úly řezány jsou do nejrozmanitějších tvarů; ve Střenicí na př. měl úl dokonce podobu mnicha.

Právem lze tvrditi, že prosté a naivní umění lidové naskytuje se všude a na všem, co s lidem souvisí a že jest, jak již v úvodě jsme ukázali, jediným souvislým proudem, jeho mysl obtékajícím a prolínajícím. Škoda, že s pátráním po této náplni národní duše počato tak pozdě, teprve tenkrát, kdy proud počal se již ztráceti v písku nivelisující kultury světové a kdy čas pomalu stíral stopy jeho vln. Přes to těšíme se z toho, co zůstalo a co podařilo se odkrýti a zaznamenati. *) Příbyloť tím opět dokumentů českému národopisu, a to dokumentů přes všecku svou prostotu závažných a dojemných.

Teréza Nováková.

---

*) Vděčně vzpomínám těch, již pomáhali mi nápisy a ozdoby na lomenicích sbírat. Jest to přede všemi ostatními můj předčasně odešlý syn Theodor, jenž pořídil v rocích 1892—95 i facsimilia nesčetných kukel a štítů; pak pp. učitelé J. V. Kryšpín v Bystrém, jehož p. syn Vojtěch okreslil lomenice v Bystrém, J. Cupal, teď v Nedvězím, J. Michl nyní v Korouhvi, V. Bartoš ve V. Sedlištích, Jar. Klika v Makově. Dále sl. Božena Čermáková, sl. Anna Zrůstova, kdysi industrialní učitelka v Pusté Rybné, p. prof. Karel Šťastný v Litomyšli, p. dr. J. Vejda ve Střenicí a můj syn Arne. Z nápisů a ornamentů v této snůšce uvedených snad již mnohý zmizel; neboť sbírány ponejvíce v létech 1892—94, jen z menší části v létech následujících.

OBSAH SVAZKU X., SEŠITU 1.

M. A. Smolková:

O starobylém pletení na »krosienkách« čili »krosiencích« u lidu uhersko-slovenského str. 1.

T. Nováková:

Východočeské lomenice str. 12.

OPRAVY.

Na kresbách oprav sobě čtenář: Na obr. 2. lomenice pochází z *Bukoviny* u Poličky; na obr. 4. čti *záklopa* místo záklop; na tab. II. místo záklop-kabřinec má být »*vobálka*«; Bystrá u Poličky v lidové mluvě správně zní *Bystré* (obr. 5. a 5b); kukla na obr. 6. označená Valy č. 395. jest v *Litomyšli*; na tab. III. čti *Nová Sídla* č. 47.

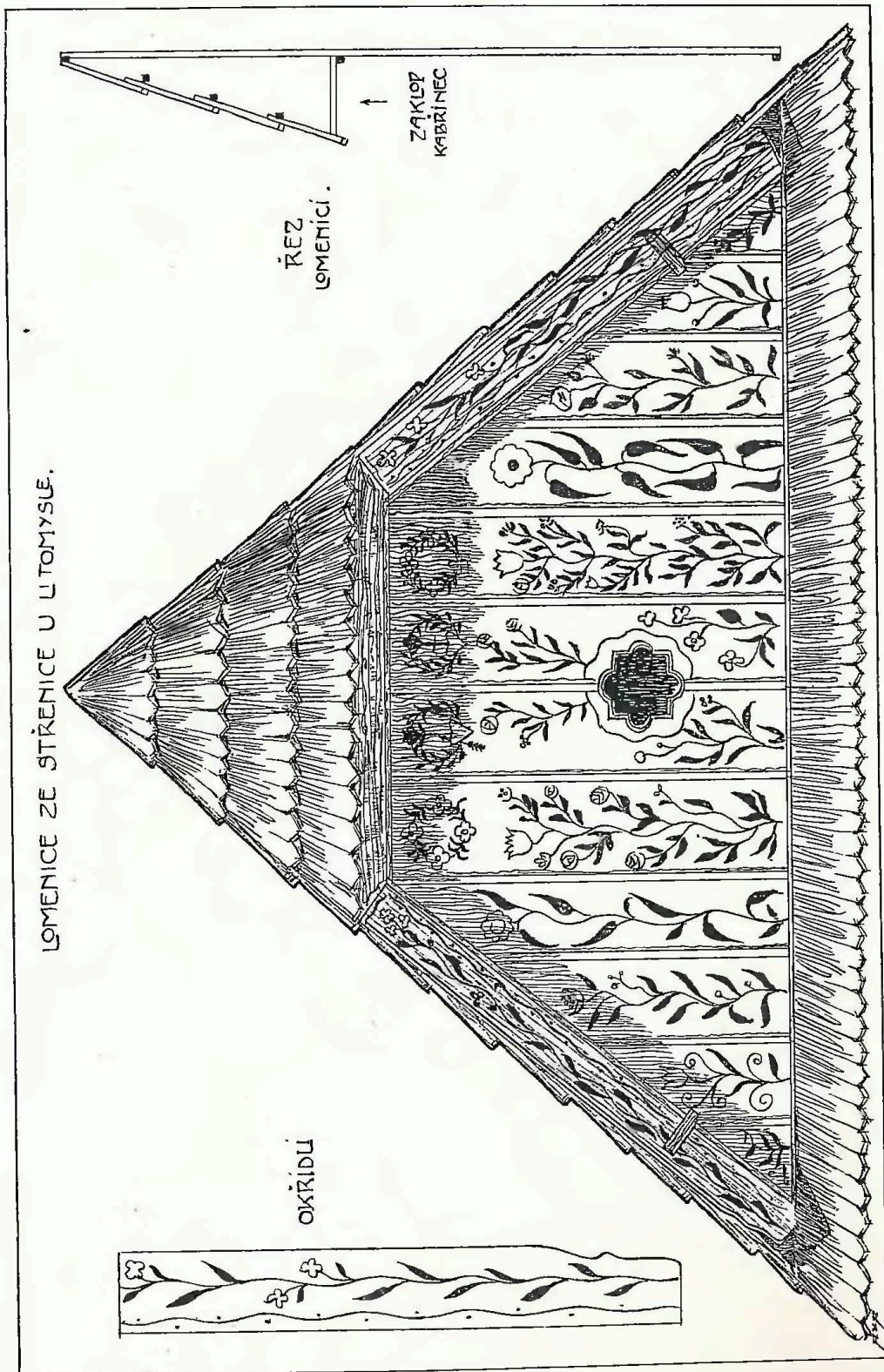

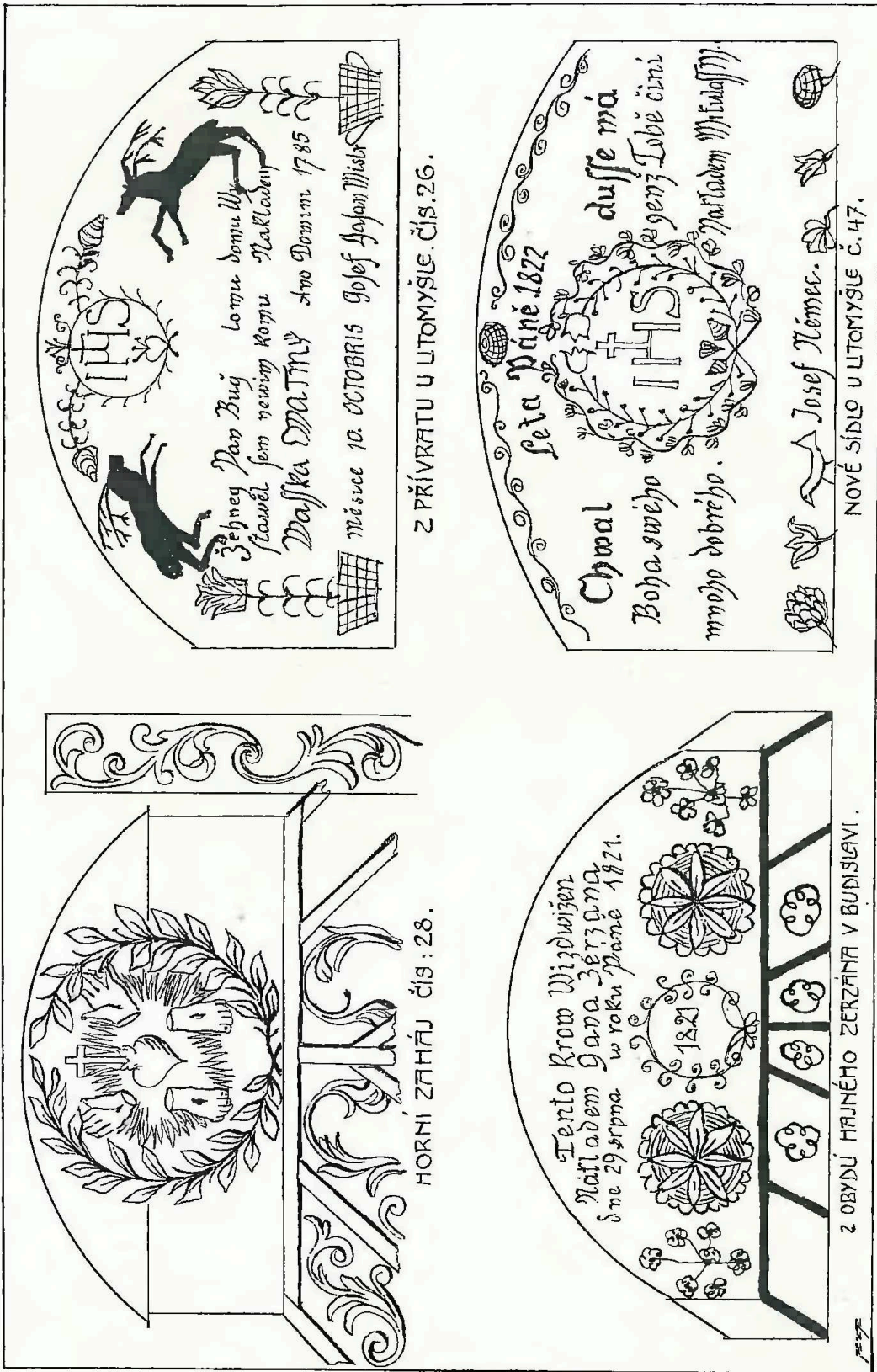

Čepec z Kubré u Trenčína.
Čepec z Mladunic, stol. Hontská.

Zehrag Nam Bug
 Comu domu Uhy
 Stawel sem newiny Koryu
 Na Klavěni
 Dasska MATNY
 Ano Domini 1785
 měsice 10. OCTOBRIS
 Golef Asjon Misch

Z PŘÍVRATU U UTOMYSLE. Čís. 26.

Seta pane 1822
 Chwal
 Boha swého
 mnoho dobrého.
 IHS
 Gegen Lieb čini
 Mátladem Misch

NOVÉ SÍDLO U UTOMYSLE č. 47.

HORNI ZPHŮJ č. 28.

Tento Krow Widozien
 Mátladem Dana Zerzama
 dne 29 srpna w roku pane 1821.
 1821

Z OBYDŮ HAJNÉHO ZERZÁŇI V BUDISLAVI.

